

POGIBIJA GUSARA KRILA CVJETKOVIĆA U SVJETLU
DRUŠTVENO-POLITIČKIH, EKONOMSKIH I KNJIŽEVNIH ZBIVANJA
U PERASTU SREDINOM XVIII. STOLJEĆA

Da bi neki povijesni događaji izazvali pjesnike da ih prihvate i zaodjenu u ruho narodne ili umjetničke pjesme, neophodno je prije svega da budu dovoljno snažni i uzbudljivi. A to je zaista bio slučaj krajnje baroknog životnog puta Krila Cvjetkovića, zvanog »Grilo«, s burnim usponom i silnim bogaćenjem na moru u svojstvu malteškog gusara, da bi završio na vješalima jarbola. Teška sudbina je zadesila i njegovu suprugu, Grkinju Garofaliju, i još tri žene, koje završavaju kao robinje u zatvoru skadarskog paše, ali ih Peraštani uspijevaju oteti iz ruku Čaušević-paše i sačuvati od Mlečana. Taj dramatični scenarij iz sredine XVIII. st. imao je niz političkih implikacija, s opasnim akcijama gnjevnih Peraštana, krvavim obračunima s Ulcinjanima te specijalnim dolaskom mletačkih galija i generalnog providura iz Zadra. A mletačke vlasti provode drastične kaznene akcije protiv tog, inače, izrazito beneficiranog pomorskog naselja, hapse predstavnike domaće autonomne općinske uprave, zabranjuju izlazak trgovačkih brodova, čak i pale brod, kuću i mlin okrivljenih i šalju ih u progonstvo. Paradoks je u tome što je Mletačka Republika, inače svojski podržavala stalno živu perашku protugusarsku djelatnost, pa je zapravo baš to i glavni motiv za izdavanje trgovačkih povlastica Perastu. Ali tadašnji politički trenutak oslabljene Republike išao je za tim da se svakako sačuva mir, koji je poslije 1718. god. konačno više desetljeća trajao, i da se kloni svakog zaoštavanja odnosa sa Turskom.

I tako su iz te složene i izukrštane i zaista živopisne magme života, nastale dvije narodne i jedna epska pjesma Ivana Antuna Nenadića,¹ sredinom, ili drugom polovinom XVIII. stoljeća, a kako posjedujemo raznovrsne autentične arhivske izvore o svemu tome, imamo dobru priliku da na jednom konkretnom primjeru »iz bliza« pratimo taj dragocjeni proces nastajanja dvije narodne i jedne umjetničke književne realizacije. Ta tri djela se prvi put u cjelini objavljuju.

A i sam Grilo bez sumnje zaslužuje pažnju, jer je još u XVIII. st. dostigao znatnu famu i prešao lokalne granice Perasta i Boke i od Andrije Kačića

¹ Opširnije o ovoj epskoj pjesmi i autoru Ivanu Antunu Nenadiću (1723—1784) u »Poeziji baroka«, Luča, Titograd 1976. god., gdje je prvi put fragmentarno objavljena pod naslovom: »Popijevka o oslobođenju udovice Krila Cvjetkovića, Peraštanina, iz dvora paše skadarskog«, str. 67—77. Ovdje se (u Dodatku) Nenadićeva pjesma prvi put objavljuje u cjelini. I narodne pjesme objavljuju se prvi put.

Miošića 1782. god. bio uvršten u bokeljski junački Parnas »Korabljice« (»Poglaviti vitezovi od Buke kotorske, dostojni slavit se s Jankovičijem i Smiljančićijem«). Tu se, među ostalima, spominje »Kriilo od Perasta«, pa ga Kačić ovako sažeto opisuje: »ne učini manje zlo Turkom neg ban Zrinović i zato kad ga Turci na tvrdoj viri ufatiše i svakim ga mukam mučiše«.

Teoretski može biti više ili manje jasno šta u slučaju Krila Cvjetkovića pripada književnoj historiji i ostalim naukama u užem smislu, a šta »čistoj« historiji. Ali i sama ta literarna tema otvara mnogo historijskih pitanja, a u životnom i arhivskom protjecanju događaja oko Grila, sve je to u tolikoj mjeri isprepletano da u ovom slučaju smatramo pravim metodološkim pristupom dati punu rekonstrukciju događaja. Posebno će se osvjetljavati oni detalji koji su neposredno utjecali na razloge stvaranja i izbor motiva pjesničkih djela koji nas zanimaju. To više što je narav cjelokupne ove građe takva da ima veliku vrijednost za još čitav niz drugih važnih aspekata života pomorskih sredina XVIII. st. u Boki. Tako široki istraživački napor na građi tri arhiva (Kotora, Perasta i Zadra), kao i na zapisima peraških kroničara, morao je voditi računa o višeznačnosti samih događaja i polifonoj punini baroknog Perasta, iz čega su zapravo i nastale pjesme, sa svojim likovanjima, poniženjima, zanosima i mržnjom.

Ali kako su tri pjesme, priložene na kraju ovoga rada, ipak u prvom planu, treba odmah reći na koje se dijelove Grilove storiје one naročito odnose i gdje će biti posebno ispitivane u vezi sa arhivskom građom.

Obje narodne pjesme nalaze se u poznatoj peraškoj zbirci narodnih pjesama Nikole Mazarovića (1760—1851).² Prva i kraća pjesma nije neposredno vezana sa Grilovom smrću i otmicom udovice i pratnje, nego pridonosi boljem poznavanju Grilova života prije odlaska iz Perasta, pa će se u tom kontekstu odmah na početku o njoj govoriti.

Druga i nešto duža narodna pjesma iz iste Mazarovićeve zbirke, sva je okrenuta otmici Grilove udovice i detaljima tog složenog podviga, iako i tu ima jedan uvod sa sažetim opisom Grilovog uspona i pada. Pjesma kod Mazarovića nema nekog bližeg naslova, osim uobičajenog »Piesna«, ali se svakako na nju odnosi jedan naslov koji u svom pismu spominje Hanibal Visković. Pod tim imenom je ona, možda, bila poznata u Perastu: »Piesna od kursara Grila«.³

Moglo bi izgledati da postoji i neka treća narodna pjesma, jer su u Balovićevoj rukopisu iz XVIII. st. nekom drugom rukom naknadno dopisana dva stiha koja se očigledno odnose na Grilovicu:

Ljuto cvili Grilova ljubovca
U dvorove Čaušević-paše.⁴

Ali to nije fragment neke druge narodne pjesme nego su to nešto izmijenjeni 20. i 21. stih iz već spomenute duže narodne pjesme Mazarovićevoг rukopisa.

² Nadžupski arhiv Perast (NAP) R — XII, str. 131—132/t i 219—226/t.

³ Privatni arhiv Balovića (PAB), sada kod kap. Julija Dabinovića, Split. Pismo Hanibala Viskovića upućeno je »Miei cari e buoni amici Marco Nencovich e Antonio Dabovich, Perasto 25. ottobre 1856. g.

⁴ Miroslav Pantić, Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića, Zbornik istorije književnosti SAN, Beograd 1961. god., str. 212.

I najzad, u epskoj pjesmi I. A. Nenadića,⁵ autora isto prvenstveno privlači otmica žena iz skadarskog pašinog zatvora, pa će to biti šire raspravljano kada bude riječ o tome.

U literaturi su dosada više puta bili spominjani ili prepričani događaji u vezi s Grilom. Ne navodeći veliki broj samo uzgrednim spomena, najopširnije i najdokumentiranije iznosili su taj slučaj F. Visković još 1898. god. na talijanskom⁶ i P. Butorac na našem jeziku.⁷ Poznavajući izvore, oni su njima samo sumarno koristili, tako da je ipak uglavnom ostala samo jedna zanimljiva i dramatična priča iz života, a ne i izuzetno važan historijski događaj s višestrukim značenjem, nezaobilazan za razumijevanja većeg broja značajnih pitanja tog vremena.

A pogotovu s gledišta književne historije to je rijedak i izuzetno dragocjen materijal, koji traži strogu naučnu analizu. Jer se jedino preko nje može doći do rezultata što je faktografski podatak, a što plod pjesničke mašte ili uljepšavanja. Brižljivo prateći to utvrđeno činjenično stanje iz zvaničnih dokumenata ili zapisa kroničara, odmah se može reći da na osnovi naših stihova izlazi slijedeće. Pjesnici, bilo narodni ili umjetnički, prije svega prave odabir činjenica sa određenim ciljem i pažljivo se zadržavaju na tim posebno odabranim pojedinostima. Ono ostalo ili se preskače, ili samo sumarno prelijeće. Osnova koja se preuzima iz stvarnog događaja u biti je historijski tačna. Međutim, na tom jezgri počinje igra mašte s raznim dodacima, izmjenama, preuveličavanjima. Tako se zelena grana stvarnog događaja ponešto razlistava raznim grančicama ili cvjetovima imaginacije. A nije nimalo neobično da su i narodni pjevač i Nenadić rađe birali temu preotimanja roblja nego ubojstva Grila. Jer ono prvo se osjećalo kao uspjeta osveta i skidanje sramote sa Perasta, a ovo drugo je ipak poen u prilog neprijatelju.

Izlaganja složene građe ići će po slijedećoj kronološkoj shemi.

Najprije se prema maticama u Perastu utvrđuje godina rođenja i pravo prezime Krila Cvjetkovića, kao i vijesti o njegovim prvim mladalačkim akcijama još iz Perasta. Poslije on prelazi u službu malteških vitezova, pa će se tim povodom raspraviti pitanje karaktera gusarskih akcija (I).

Zatim se iznose svi detalji o hvatanju (19. XII) i pogubljenju Krila Cvjetkovića (21. XII. 1746.), kao i o zarobljavanju njegove udovice i pratnje (II).

To je izazvalo burnu reakciju u Perastu, kretanje masa i osvetničke akcije. Međutim u središtu pažnje najvećeg dijela arhivalija i pjesama ostaje složena organizacija otmice iz zatvora skadarskog paše Grilove udovice i pratnje, u prvoj polovini maja 1747. godine (III).

⁵ Autorstvo je prvi utvrdio Srećko Vulović, *Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela*, Program C. K. realnog i velikog gimnazija u Kotoru, šk. god. 1878—1879, Zadar 1879, str. 16. Još je jednom Vulović pisao o Garofaliji Cvjetković, i to u vezi s njezinim poklonom velikog bisera svetištu Gospe od Škrpjela (Sr. Vulović, *Grilovice biser*, Narodni list, br. 67. i 70. od 21. VIII. i 1. IX. 1875.).

⁶ Francesco conte Viscovich, *Storia di Perasto*, Trieste 1898, str. 246—248. i 263. Visković piše na osnovi Martinovićevog djela o historiji svoje porodice i općinskog arhiva, ali objavljuje i nekoliko dragocjenih izvornih dokumenata.

⁷ Pavao Butorac, *Grilova afera*, Kotor i Boka Kotorska, preštampano iz »Nova Evropa«, Zagreb 1934, str. 71—77. Članak je pisan sintetički, a izvori i literatura su pobrojani na kraju.

U stanju smo da dalje pratimo reakcije tog događaja u Skadru i Perastu, uočavajući mentalitet ljudi toga vremena i važne usvojene običaje u izazivanjima i umirima i uopće u isprepletenosti kršćanskog i muslimanskog svijeta (IV).

Mletačke vlasti su, naravno, na pojavu otetih žena iz Skadra usred Perasta, reagirale posebno oštro, a očiti otpor predaje vlastima tih žena da bi se ekstradirale Turcima, kao i njihov tobožnji spontani bijeg iz Perasta 7. VIII. 1747. god., dovodi do krajnjih napetosti. Zato dolazi do otvaranja krivičnog postupka i hapšenja predstavnika lokalne autonomije 14. VIII. iste godine, pa se taj značajni upravni mehanizam praktično provjerava u jednom konkretnom sukobu (V).

Sve završava vještom akcijom Peraštana u Veneciji, uz diskretne poklone, pa zahvaljujući podršci mnogih senatora, poslije hodžeta i mirenja s Ulcinjanima od 9. IX. 1747. god., dolazi do senatske odluke od 30. XI. iste godine kojom se skida krivica s Perasta. Vođe »ustanka« su, međutim, primjerno kažnjene.

I.

O pravom prezimenu Grilovom bilo je dosad dosta nesigurnosti u literaturi, pa se sretalo i Cvjetković i Jovović. Što je najinteresantnije u službenim državnim spisima dosljedno se sreće jedino »Grillo«, dakle neka vrsta stilizacije imena, odnosno nadimka. Svakako, njegova je popularnost bila tolika da je to bilo dovoljno, kao da je riječ o nekom vladaru. Narodna pjesma to jasno kaže:

Grilo bješe po imenu Krile,
Al se Grilo nadimеноm zvaše.

Krile je lokalna varijanta od Krsto, veoma česta u Perastu i Boki. A što se prezimena tiče, suvremena kronika Draga Martinovića⁸ točno navodi prezime Cvjetković, dodajući da je pripadao porodici »niskog porijekla«.⁹ Isto tako točno navodi suvremeni Nenadić (»Jadno roblje Cvjetkovića Grila«), dok će narodni pjesnik, vjerojatno isto suvremenik događaja, tvrditi: »Iz Perasta, rodom Jovovića«. Da stvar bude još zamršenija, dobar poznavalac peraške historije Hanibal Visković će u pismu 1856. god. doslovno prepisivati tekst Martinovićeve kronike, ali će Grilovo prezime jednostavno izmijeniti.¹⁰

Naravno da su se i kasniji pisci odlučivali za jednu ili drugu varijantu, tako da je bilo neophodno utvrditi činjenično stanje na osnovi peraških Matica krštenih. Moralo se pronaći rođeno lice koje je dobilo ime Krile (Krsto), a prezime mu je jedno od dvije varijante koje se sreću.

Cvjetkovića u Perastu ima relativno priličan broj, rođenih u za nas relevantnom periodu, oko 1700. godine. Međutim jedan je jedini Krsto i taj je

⁸ Libro trattato della descendenza della casa Stiepcovich da Perasto, hora detta casa Marcovich o Martini o Martinovich, Arhiv Viskovića Perast (AVP) str. 130.

⁹ »...fu quello del Grillo di casa Cietcovich, bassa condicione.« isto, str. 130. Na osnovi talijanske grafije, to bi bilo pravilnije čitati: Četković, ali način pisanja u Maticama krštenih (Zietkovich) i drugim izvorima, naročito računima kap. Perasta Vicka Smeće (Zuietcovich), ipak nas uvjerava da se u Perastu izgovaralo: Cvjetković.

¹⁰ »...Grillo di casa Jovovich, discreta condizione«, Privatni arhiv Balović.

rođen 9. septembra 1714. god. od oca »Zuane« Lukina i majke Katarine.¹¹ Pitanje paterniteta je začas ostavljeno prema originalu u mletačkoj formi »Zuane«, jer se moglo izgovarati Ivan i Jovan. Ali to je upravo u konkretnom slučaju od velikog značenja, jer nas ta pojedinost uvjerava da smo utvrdili datum rođenja gusara Grila. Jer činjenica da su ga zvali »Jovović« dokazuje da mu se ime oca izgovaralo Jovan i da je to »drugo« prezime stvoreno po paternitetu (Jovov-ić).¹² Prema tome ta ličnost se zvala Krile (Krst) Jovov Cvjetković.

Može izgledati neobično da je prema tome Grilo u trenutku smrti 1746. god. imao samo 32 godine. Ali ako se uzme u obzir da se u to doba počinjalo ploviti veoma rano, možda od desetak godina, preko dva decenija plovidbe i borbi takve vrste, nije malo.

Što se tiče varijante Jovovića, to prezime se u Maticama krštenih rijetko nalazi, a s imenom Krile ne javlja se ni jedan slučaj.

Tim nalazom rođenja Grila u Perastu nije samo sigurno utvrđeno prezime i paternitet nego i povezanost za Perast. Radilo se, vjerovatno, o skorašnjem doseljavanju, iako ne možemo znati kada se to desilo i odakle.¹³ A podatak Martinovićeve hronike »o niskom porijeklu« kao da potvrđuje pretpostavku da novi i siromašni doseljenici još nisu bili uspjeti da se povežu sa nekom starom »kazadom« Perasta i na taj način steknu društveni ugled. Postoji tradicija u Perastu da su Cvjetkovići stanovali u kući Kokolje, kasnije Krilovića.¹⁴

Krilovo djetinjstvo i dječastvo u Perastu nije bliže poznato, a o daljem životnom putu s vrtoglavim usponom, obavještava nas prilično iscrpno D. Martinović u već spomenutoj hronici. Prema njemu Grilo je počeo veoma rano ploviti, kako je to bilo uobičajeno, i to kao »mali« na trgovačkim jedrenjacima (»mozzo«), ali je pokazivao uvijek živu aktivnost i sposobnost.¹⁵

Iz tog prvog, mladalačkog perioda njegove aktivnosti, još usko vezane za Perast, sačuvani su na dva mjesta tragovi jednog pomorskog megdana, iako ne sasvim sigurni i usaglašeni. Inače o tom megdanu nije poznata, a možda ni sačuvana, neka pouzdanija službena dokumentacija, iako bi ona morala postojati, ako je tačno da je Grilo, kako ćemo vidjeti, tražio i dobio pomoć od glavnog mletačkog zapovjednika u Kandiji, a od generalnog providura za svoje junaštvo stekao i »zlatnu kolajnu«. Tako da su nam jedini izvori o tom događaju jedna narodna pjesma i jedan crtež s likovnim prikazivanjem događaja i prilično obilnim tekstom legende.

¹¹ »Cristoforo, figlio legittimo di Zuanne di Luca Zietkovich e di sua moglie Cattarina, nato a 9 settembre, battezzato a 10 detto, Matice krštenih, Perast II, 1678—1720, str. 221, br. 36.

¹² Jedini put kad se i u izvorima osim matica navodi Grilov paternitet jest izjava kap. Deflandrea pred sanitetskim organima u Herceg-Novome ali je čudnim stjecajem okolnosti baš to mjesto na dokumentu iscijepano (PA, vol. IV, 119).

¹³ U jednoj kopiji dopisa peraških starješina kotorskom izvanrednom providuru od 10. I. 1747. god., pored tvrdnje da je Grilo rođen u Perastu, stoji i to da ima mnogo rođaka »u Risnu, Herceg-Novom, Crnoj Gori, Grblju i drugim krajevima Boke.« NAP, Miscell. II.

¹⁴ Ta kuća, iznad crkvice sv. Marka, danas je u ruševinama. Tu tradiciju je zabilježio P. Butorac, Grilova afera, n. d., str. 71.

¹⁵ »... sempre vivace e valente...« Libro trattato... n. d., str. 130.

Za nas je od posebnog značenja da je o pomorskom megdanu sačuvana i narodna pjesma,¹⁶ što znači da su se u narodu već počele zapažati Grilove izuzetne sposobnosti i akcije, pa je narodni pjevač osjetio potrebu da sačuva i u narodu širi famu o Grilovom junaštvu na moru. Međutim, podaci iz narodne pjesme ne slažu se u mnogim pojedinostima sa crtežom i tekstem na njemu.

Iz narodne pjesme izlazi da se Grilo već tada naveliko bavio gusarenjem »ća do Carigrada«, pa je i roblje držao, ali prema njemu nije blago postupao. I baš ga jedan od tih bivših njegovih robova, koji sve to nije mogao zaboraviti, poslije izvjesnog vremena poziva na obračun i provjeru »ko je bolji junak«. Grilo prihvaća Morov izazov i podržan od brata Stjepana, okuplja još 33 druga, pa se kod Negroponta upušta u borbu. I pored velike razlike u snagama, jer je Morova posada bila, navodno, »trikrat viša«, peraška posada ipak pobjeđuje, Grilo, svog ponovnog zarobljenika Mora, poklanja generalnom providuru. Za podvig stječe »zlatnu kolajnu«.

I spomenuti crtež, likovno i ispisanom legendom, govori o istom događaju, ali znatno drukčije. Taj je crtež, odnosno jedna kopija originala, bio poznat već od 1898. god., i kopija je bila uvrštena između 32 crteža iz »nekog starog albuma« (»da un vecchio albo«), na kojemu su prikazane reprezentativne bitke Peraštana u Viskovićevoj Historiji Perasta. Tu, ispod 23. crteža, stoji na talijanskom jeziku da se radi o »bici Peraštanina Grila protiv gusara Mora iz Negroponta«.¹⁷ Ali taj je crtež u Viskovićevom izdanju toliko smanjen da je tekst bio nečitak i naučno neupotrebljiv. To više što podatak o nekom albumu, odakle se navodi, nije bio ni jasan, ni pouzdan, A zapravo se radilo o dragocjenom dijelu privatnog arhiva jedne od najistaknutijih peraških porodica Balovića. Trebalo je da jedan strani usvojenik Balovićev pokuša iznijeti izvan zemlje te privatne arhivalije, da ga naši granični organi u tome spriječe, pa da ta izvorna građa, i ovaj crtež, postanu državna svojina, iako sada izvan Perasta. Tako je Grilov pomorski dvoboj, i još drugih 43 crteža, koji se sada nalaze u Splitu, objavio akademik Cvito Fisković s veoma uspjelim reprodukcijama, značajkim komentarima i potpuno pročitanim legendama.^{17a} U tekstu legende na crtežu koji nas zanima naznačen je odnos veličine brodova, posada i boraca na njima. Po ovome je Grilo imao malu galiju sa 15 klupa za veslače, a Moro gotovo dvostruko više, tj. 26 klupa. Na slici se vidi Grilova manja galija sa 12, a Morova veća sa 19 vesala s jedne strane, ali brodovi su zakvačeni i priljubljeni jedan uz drugoga, pa nema ni mjesta za ucrtavanje više vesala, niti je crtač bio obavezan da bude precizan. Ali to je sporedniji detalj. Pored toga Grilo je, prema tekstu na crtežu, imao 60, a Moro 300 vojnika (»levenata«), dakle čak pet puta više. Najveća i bitna razlika je što je Grilo, navodno, unaprijed znao da se neće moći oprijeti premoćnom neprijatelju, a čast mu nije dopuštala da ne prihvati izazov.^{17b} Zato se na vrijeme postarao za pribavljanje pomoći sa strane, i ona mu je zaista

¹⁶ Riječ je o već spomenutoj zbirci narodnih pjesama N. Mazarovića, a tu pjesmu donosimo u Dodatku na prvom mjestu.

¹⁷ »Combattimento del perastino Grillo contro il corsaro Moro di Negroponte.« Viscovich, Storia... n. d., 263.

^{17a} Borbe Peraštana s gusarima u XVII. i XVIII. stoljeću, Godišnjak pomorskog muzeja u Kotoru XXI, 1973, str. 9—32, posebno str. 18 i 25 i crtež br. 16.

^{17b} ... perchè l' onor suo non permeteva ricusare la superbissima dissfieda (!) ...« Isto, str. 18, pod br. 16.

stigla u najtežem trenutku. Grilo je, naime, odmah po primitku pismenog izazova od Mora za pomorski megdan, poslao svoga brata Stjepana glavnom zapovjedniku mletačke flote u Kandiji, s konkretnom molbom za pomoć, koja je trebala da se sastoji u jednom brodu tipa »bergantina« i u ratnicima. Stjepan je sve to dobio i pritekao upomoć u krajnje dramatičnom trenutku. Brodovi Grila i Mora, sa takvim nerazmjerom, bili su zakvačeni i sasvim priljubljeni, a Grilo je bio »sav u krvi«. Stjepan je odmah napao na neprijateljsku galiju, spasio brata od smrti, ubio Mora, zarobio neprijateljsku galiju i stekao roblje.¹⁸

Čini nam se da bi za utvrđivanje činjeničnog stanja trebalo u prvom redu vjerovati autoru crteža i teksta na njemu, jer daje utisak veće obaviještenosti i životne autentičnosti. On iznosi Grilova strahovanja, motivaciju akcije ponosnog borca, ali i pažljivu organizaciju da se doskoči premoćnom protivniku. Na kraju se daju gotovo fatalne posljedice tog izuzetnog nerazmjera snaga. Narodna pjesma je nešto od toga sačuvala, ali je izbjegla teškoće i tako događaj iznijela u idealiziranom obliku »čistog« junaštva, bez kriznih trenutaka.

Poslije tog prvog perioda života, ne zna se točno kada, Grilo prelazi kao plaćeni vojnik (»levant«) na malteški brod. Svakako tamo se brzo pokazao izuzetno hrabrim i sposobnim, tako da, prema kronici D. Martinovića, za kratko vrijeme dolazi do golema plijena po moru i po kopnu na području Levanta. Zato su mu dali poručnički čin. Među »levantama« je stekao veliki ugled, a brodovlasnici su mu čak povjerili vrlo dobar brod i pravo na participaciju u plijenu.^{18a}

Ali tek od tada počinje pravi Cvjetkovićev uspon. On se povezuje sa drugim brodovima i Martinović nema riječi kako da opiše zapanjujuće uspjehe i bogatstvo Grilovo, koji je postao strah i trepet turskog Levanta.¹⁹ Ali istovremeno sam Martinović podvlači kako je time izazvao prokletstva i mržnje, pa ga je, navodno, stalno pratila jedna turska karavela. I tako je došlo do osvete baš u trenutku kada je odlučio da se povuče u mirni život i da to golemo blago preveze u Perast.

Pored tih podataka suvremenog kroničara Martinovića i nekih drugih sasvim uopćenih isticanja Grilove ličnosti, mi ne bismo imali nikakav detaljniji arhivski dokaz službene prirode, da nam to nije uzgredno iznio francuski pomorski kapetan Deflandre. Dajući svoj iskaz pred izvanrednim providurom u Kotoru 7. I. 1747. god., dakle kratko iza vješanja Grila, Deflandre je ispričao i kakve je sve usluge pravio Grilu, prije zadnjeg decembarskog putovanja 1746. godine. U novembru 1746. god. Grilo je bio unajmio tu istu francusku

¹⁸ Taj za nas glavni dio teksta legende na crtežu glasi: »...e Stefano alegre, tornato verso porto Raffti per cerchare suo fratello, lo trovò una matina in alba, arambatti con il detto Moro, tutto in sangue. Sbalizò imediate nella galiotta, ucide il Moro e liberò il fratello dalla morte, con l' acquisto della nemicha galiotta e di alquanti schiavi.« Isto i crtež br. 16.

^{18a} »... vedendolo prodissimo in quell'Arte lo fecero suo tenente... in breve tempo si fece conoscere facendo delli grandissimi bottini, tanto in mare come in terra, per Levante via a tanto che dalli leventi si teneva in grandissima veneratione, che in breve tempo li Armatori li diedero l' impiego, anco col proprio suo interesse, d' un buonissimo bastimento.« Libro trattato... (Martinovich) n. dj., str. 130.

¹⁹ »... facendo delle prede tante e tante... facendo immensi bottini che faceva stupire ili mondo tuto... facendo tremare tutto Levante Turco... fattosi gonfio di ricchezze immense.« Isto.

tartanu da bi se od strane francuskog konzula i komandanta arhipelaga (grčkog) odnijela pisma francuskom konzulu i pašama Kandije i Kanee. U pismima se, a to je za nas najvažnije, nalazio poziv za otkup turskog roblja koje je Grilo imao na svojem brodu. A kad je zatim Deflandre nosio odgovore upućene konzulu Francuske u Argentijeri,²⁰ na brodu se nalazio i jedan službeni predstavnik paše Kanee, ovlašten da neposredno pregovara o otkupu na Grilovom brodu. Zarobljenika je bilo mnogo, raznih narodnosti,²¹ među kojima samo iz Kandije (Kreta) 25 ili 26 osoba, a među njima i jedan istaknuti pašin suradnik.²²

Što se tiče karaktera takva Grilova bavljenja, već smo ga u naslovu rada i na nekoliko mjesta označili kao gusarsko, iako ono sasvim sigurno nosi i veoma istaknute piratske primjese. Razlika između ta dva pojma gusarstva i piraterije je poznata,²³ ali sigurno je da su se u praksi stalno prožimali i u slučaju malteških brodova. Jer poslije nego što je 1530. god. Karlo V. poklonio taj otok starom katoličkom redu ivanovaca (hospitalaca), odvijale su se na njemu tokom vremena neke bitne dekadentne pojave. Red se sastojao od tri kategorija pripadnika: svećenika, bolničara i tzv. malteških vitezova, koji su, kao plaćeni ratnici na brodovima sudjelovali u raznim borbama. Međutim već poslije Lepantske bitke otpočinje široka konfrontacija, i to ne samo s Turcima nego i u okviru samog kršćanskog bloka. Vjerski momenat prelazi u drugi plan, ustupajući mjesto »sistemu pomorske pljačke koja se oslanja na određene političke i socijalne snage.«²⁴ U tu igru, pored velikog sjevernoafričkog piratskog centra »Barbarije«, ulaze i malteški vitezovi, kao i mnogobrojni brodovi pape, Firenze, Španjolske, Francuske, Nizozemske i Engleske. A. Tenenti, koji je posebno istraživao slučajeve malteških i drugih napada na mletačke brodove XVI. i početka XVII. st. navodi velik broj takvih akcija i zaključuje da su malteški vitezovi bili neka vrsta društva međunarodnih avanturista.²⁵ Uzalud je rimska papinska kongregacija 1587. god. odobrila slobodnu trgovinu sa Turcima, kršćanima i Židovima nastanjenim na Levantu ili u Italiji, toga se Maltežani nisu pridržavali.

Što se tiče samoga Grila, teško bi se moglo utvrditi koji je bio postotak legalnog i kontroliranog nanošenja štete neprijatelju, a koliko lične koristoljubive pljačke, koja se, uostalom, isto dozvoljavala. Ipak smatramo da je Grilo bio u okvirima jedne organizacije, koja je imala svoje legalne i etičke norme, i pored spomenutih degenerativnih procesa. Tako da bi u osnovi njegovo djelovanje po turskim posjedima Levanta, a posebno grčkog arhipelaga, trebalo ocijeniti kao gusarsko. Veoma je važna činjenica da su mu glavni protivnici baš Ulcinjani, koji mu ti dolaze glave, a da on ima namjeru da se

²⁰ Otok u Grčkom arhipelagu, nazvan po rudnicima srebra.

²¹ »...in grosso numero di diverse nazioni...« IAK, UPM LXVIII, 268/t.

²² »Chincadar«, Isto.

²³ Gusarstvo (lat. *cursus 'plovidba'*) je nasilje na moru izvedeno radi provođenja represalija ili sprečavanja pomorskog prometa, ali uvijek uz ovlaštenje državnih vlasti. Piraterija (grčki *napad*) nasilje je na moru izvršeno bez ovlaštenja državnih vlasti, najčešće iz koristoljublja (*animus furandi*). Brajković, Gusarstvo, Piraterija, Pomorska enciklopedija sv. 3. i 6. M. Milošević, Mletački izvori o pohari Perasta 1624. god. i organizacija sjeveroafričke piraterije. Godišnjak pomorskog muzeja u Kotoru XXV, str. 51—53.

²⁴ Alberto Tenenti, Venezia e i corsari 1580—1615, Bari 1961, 196.

²⁵ Isto, str. 51.

nastani na mletačkom teritoriju, u Perastu, što znači da od Venecije nije strahovao, odnosno da njezine brodove nije dirao. Ali da je i pored te osnove bilo primjesa čiste piraterije, i o tome nema sumnje.

Sasvim su shvatljive veoma dobre veze Perasta s Grilom, i to ne samo iz lukrativnih razloga, iako je poznato da su i neki njegovi kapitali bili pohranjeni u Perastu.²⁶ Ali Perast, koji je i sam bio najživlje uklopljen u antipiratsku gerilu, naročito protiv Ulcinja, morao je imati najraznovrsnije veze sa svim drugim sličnim akcijama. Pogotovu kada se to radilo o jednom Peraštaninu na malteškim brodovima.

Ne znamo sigurno koliko je dugo Grilo djelovao u malteškim redovima. Prema jednom tekstu generalnog providura iz Zadra, od 24. I. 1747. god. to je trajalo osam godina u velikom broju akcija u kojima se proćuo »po sposobnostima jedinstvene komande i sreće«.²⁷

II.

Ako službeni arhivi i zapisi hroničara ne idu mnogo u detalje o životu Grila, veoma su izdašni s podacima o njegovoj dramatičnoj smrti. To je, zajedno sa zarobljavanjem i preotimanjem njegove udovice i pratnje, zapravo, u centru pažnje sačuvanih arhivalija. Prema tim, dosad dijelom nepoznatim izvorima, hvatanje i pogubljenje Krila Cvjetkovića teklo je na ovaj način.

Još prilikom ranijih kontakata, Grilo je predložio francuskom kapetanu Deflandreu da mu unajmi brod i preveze ga u Boku, jer je on Peraštanin. Kapetan je to prihvatio, ali je prethodno zahtijevao dozvolu francuskog konzulata. Grilo je to odmah dobio, pa je sklopljen ugovor i obadvojica su, Grilo na svom šambeku a Deflandre na »martegaji« ili tartani, doplovili do Argentiere i tamo obavili još neke formalnosti na francuskom konzulatu.²⁸ Sanitetske dokumente dobili su u Modoni 18. XII. 1746. od francuskog konzula. Zatim su isplovili, a u luci Cirif²⁹ Grilo se iskrao, uputio svoj šambek na Maltu i sa porodicom, prtljagom i posadom, prešao na francuski brod. Iz Cirifa su isplovili 9. decembra 1746. god. i uputili se ravno na Drač, gdje su stigli 19. decembra. Tamo je sam Grilo predložio da se zaustave i uzmu vodu i namirnice. Ta odluka je, kako se čini bila presudna. Pregovarajući sa posadom jedne lađe (tipa »kopan«) s neke ulcinjske tartane da mu donesu bačvu vode, Grilo je bio prepoznat od nekog Turčina. Po tome bi izgledalo da je do tog prepoznavanja došlo sasvim slučajno, ali isti Deflandre u prvoj izjavi pred sanitetskim vlastima u Herceg-Novome izrično tvrdi da su Turci namjerno došli da utvrde da li je tu Grilo.³⁰ Bez obzira na to, do otkrivanja je ipak

²⁶ Pa vol. IV, 129.

²⁷ »... per il corso di otto anni con bandiera di Malta in Arcipelago, rinomato perciò per tante conseguite prede, che lo avevano costituito in grado di singolar comando e fortuna.« Historijski arhiv Zadar, Generalni providuri, IX, sv. II (Giacomo Boldu), str. 41—46, prema ispisima Antuna Miloševića.

²⁸ Kap. Andrea Deflandre je prvi iskaz dao pred sanitetskim vlastima u Herceg-Novom 4. I. 1747. (PA, vol. IV, 119—123), a tu ga pišu »di Fandre«, a drugu pred izvanrednim providurom u Kotoru 7. I. 1747. (IAK, UPM LXVIII, 268). U tekstu kombinujemo korisne elemente iz obaju iskaza.

²⁹ »Cerif«, negdje piše »Cirif«, vjerovatno luka Keri na otoku Zante.

³⁰ PA, vol. IV, str. 119—120.

došlo iz potrebe da se dođe do vode i hrane, ali i neopreznosti samog Grila, koji je slobodno izlazio na palubu, umjesto da ostane skriven. Prema službenim izvorima, dakle, otpalo bi tvrđenje narodnog pjesnika da je francuski brod zbog nepovoljnog vjetrova bio prisiljen da uđe u dračku luku, pa je Grilo tamo »grđno izdan bio« i obješen »na prijevaru ispod Drača grada«. Da poveća dramski utisak, pjesnik unosi elemenat izdaje. Slično tome i Nenadić tvrdi: »I na vjeru junak poginuo«.

Prema izjavi francuskog kapetana Deflandrea, brod je krenuo u dva sata poslije podne, ali je kapetan još u blizini Drača primijetio kako iz luke kreće jedna oružana tartana s više od 50 ljudi pod turskom zastavom. Kada su ih stigli, zatražili su da spuste francusku zastavu, ali je to kapetan odbio. Zatim su zahtijevali da samo kapetan prijeđe na turski brod. On se dvoumio, ali ga je sam Grilo nagovorio da to učini. Kada je Deflandre prešao na ulcinjsku tartanu traženo je da im se Grilo preda, tvrdeći da je »bandit i pirat«. Kapetan je odgovorio da on to ne može uraditi, jer je on pod zaštitom francuskog barjaka.³¹ Uostalom, baš nadajući se u efikasnost takvog argumenta, Grilo je i odlučio da putuje na francuskom brodu. Kapetan je odlučio da se s brodom vrati u Drač, pa neka se spomenuti zahtjevi izlože francuskom konzulu i komandi. Francuska tartana je uzeta u tegalj, a oko 21 sat bačeno je sidro i Grilo je uhapšen. U trenutku hvatanja, on je bio obrлио stijeg zastave, uzvikujući: Živio francuski kralj.³² Do zadnjeg se trenutka, dakle, nadao da ga »eksteritorijalnost« francuskog broda i ugled barjaka može spasiti. Ali idućeg jutra (20. XII) s broda je nasilno skinuta zastava, pa je čak i pocijepana i gažena, pa je kapetan takvu i sačuvao.³³ Ulcinjani su pri tom izjavljivali da oni ništa ne brinu o francuskom kralju, jer oni sami tu naređuju i rade što hoće. Istoga dana Turci su isplovili izvan luke, opet tegleći Deflandreov brod. Ujutro 21. decembra Grilo je obješen o glavni jarbol tartane, dok je francuski kapetan bio prisiljen da »prisustvuje barbarskom izvršenju kazne«, uz prijetnje i vrijeđanja. Tada su pregledali francuski brod da bi se utvrdilo koji je prtljag pripadao Grilu i četrnaestorici iz njihove pratnje. Najzad su na francuskom brodu izvjesili crnu zastavu »tek izvađenu iz crne boje«, kao simbol piraterije, a drugu crvenu sa bijelim križem, dakle, maltešku. Na kraju je francuski brod 27. XII. dovezen do Valdanose i tamo je ostao do 2. I. 1747. godine. Tu je kap. Deflandre morao, pod pritiskom oružja, potpisati izjavu da njemu nije oduzeto nikakvo privatno vlasništvo, iako ni to nije bilo sasvim točno. U Rose je francuski brod stigao 4. januara.

Na brodu su se, prema kapetanovu iskazu, nalazile 4 žene i to Grilova udovica, njezina sestra (tj. Grilova svastika)³⁴ s jednom djevojčicom, valjda

³¹ »...coperto dalla bandiera di Francia...« IAK, UPM LXVIII, 269/t.

³² »...che stava abbracciato al mio standardo e che gridava viva il re di Francia...« Isto.

³³ Mletački konzul u Skadru A. Duodo, u pismu kotorskom izvanrednom prowiduru od 29. X. 1747. god. zgražava se nad tom »nečuvenom« povredom francuske zastave i čudi se kako Francuska nije reagirala. On smatra da je time izgubila svoje dostojanstvo, dok je Turskoj porasla obijest (»... la sua bandiera vittuperata già da Dulcignotti con la morte di Grillo, in grado così pessimo, mai sentito al mondo; ma essa lasciò perire il suo decoro ed cresce l' orgoglio alla pessima nazione, di procedere mallamente contro tutte le nationi.« IAK, UPM LXVIII, 987/t.).

³⁴ Poneki pisac je navodio da je ondje bila i Grilova sestra.

kćerkom, zato prema izvorima nećakinjom Grilovom »nezza« i služavkom.³⁵ Ostalo je bila posluga i posada od 20 osoba. Ulcinjani su zadržali žene i 14 mornara, a na brodu ostavili samo 6 muškaraca. Na pitanje zašto su ostavljena ta šestorica iz posade, Deflandre odgovara da je shvatio kako su trojica među njima bili Peraštani, pa su se Ulcinjani plašili posljedica ako ih ne puste. Preostalu trojicu su sačinjavali jedan Rimljanin, jedan Furlan i jedan Englez.³⁶ Veoma je zanimljiva činjenica da Grilo na malteškom brodu ima međunarodnu posadu i trojicu Peraštana.

Inače za Grila kap. Deflandre tvrdi da se, koliko ga on poznaje, stalno bavio gusarenjem pod malteškom zastavom, a protiv Turaka. Što se tiče prtljage koju je nosio, kapetan kaže da je njezin sadržaj bio velik, ali ne zna točno koliko ni šta je sadržavala, iako dodaje da je »sigurno bilo čitavo blago«.³⁷ Na pitanje ko je upravljao ulcinjskom tartanom, Deflandre izjavljuje da se jedan zvao Bedo, ili Beto Karalić a drugi Adem.³⁸ Za šambeka koji je Grilo uputio na Maltu, Deflandre misli da je sretno stigao.³⁹

III.

Vijest o ubojstvu Grila brzo je doprla do Perasta. Ali nije se samo radilo o likvidaciji jednog proslavljenog Peraštanina i o gubitku blaga. Poenta je bila na ponižavajućem načinu izvršenja kazne nad Grilom, vješanjem o grkljan na lantini trouglog jedra, »kao izdajicu«, kao i na zarobljavanje žena. S druge strane, počela je po Ulcinju kružiti poruga na Peraštane, što se emotivno najteže doživljavalo. Sve to Drago Martinović u kronici jasno iznosi,⁴⁰ a isto tako i peraške lokalne vlasti,⁴¹ objašnjavajući, pa i pravdajući time sve ono što se

³⁵ Tekst A. Duoda je jasan. Sa Grilom su bili »la moglie, la cognata, nezza e serva con altri quattro servitori«. UPM LXVIII, 102.

³⁶ U iskazu u Herceg-Novom Deflandre kazuje i neka imena: Ivan Nakić iz Perasta, Miho Boškov iz Herceg-Novog, Jack Englez, Antonio Romano i Valentin Furlan. Nakiću je pripadalo 1500 cekina. Po 300 pjastara imale su žene iz Grilove porodice i ostali. Neki Ćirković je imao 5000 pjastara, a Miho Boškov 300 cekina, što u novcu, a što u robi.

³⁷ »Egli sempre faceva il corsaro con bandiera di Malta, contro Turchi«. UPM LXVIII, 270/t. »Molti cassoni ed altri banchi con argenterie ed altre robbe. Certamente aveva un tesoro« PA, vol. IV, str. 123.

³⁸ UPM LXVIII, 271.

³⁹ Cjelokupni je iskaz: UPM LXVIII, 268—271.

⁴⁰ »Lo impicarono all' antenna come traditore per le canne della gola. Pervenuta la funesta nuova a Perasto che Grillo sia stato dalli Dolcignotti preso a tradimento e impicato come infame per le canne della gola, e che con infami canzoni composti in Dolcigno lo nominavano Perastino, non potendo la gioventu ciò soffrire... Libro tratto... (D. Martinovich) n. d., str. 131. Zanimljivo je da u jednom službenom izvještaju generalnog providura iz Zadra od 24. I. 1747. god. srećemo nešto drukčiji opis smrti. Prema tome Grilu su najprije odsjekli glavu i samo nju objesili i držali izloženu iznad križa na jarbolu (»...appendendo di proprio arbitrio sopra il penone e tenendo esposto indi il tronco capo...« HAZ, Spisi generalnih providura, IX, tom II, str. 41—46, prema prijepisima A. Miloševića).

⁴¹ »...Perastini irritati non tanto per la perdita del capitano Grillo, quanto per la qualità della morte turpe, datale per maggior scorno della nazione, avendo appicato, e per la schiavitù di sua moglie e del rimanente di sua famiglia, pretendendosi da Perastini il suo riscatto se volevano vederle in libertà«. Pa, vol. IV, str. 115—117.

kasnije desilo. A. Nenadić pri kraju svoje epske pjesme veoma precizno iznosi boljku:

Hvalili se pod gradom Novome
Ocinjani, u bijesu svome,
Da su Grila oni pogubili
I Perastu prijekor učinili,
Da ne hajū od Perasta jake,
Ni ostale od Boke junake.
Uz tamburu Grila sramočahu
I njegovu smrt pripijevahu.⁴²

Tada je spontano provalio gnjev, naročito mladih Peraštana, koji su se osjetili povrijeđeni na najosjetljivijem mjestu ratničkog ponosa. A nije se radilo samo o običnoj ljudskoj sujeti, nego o tada bitno važnoj društvenoj kategoriji uzajamnog poštovanja neprijatelja, vezanog za sasvim realan strah od odmazde za svaku preduzetu akciju. Na tome je zapravo počivala i mogućnost sukobljavanja, mirenja i trgovanja. Martinović sasvim jasno zna da bi bez osvetničke akcije ugled Peraštana pao i da bi se svi s njima počeli izrugivati.⁴³

Mletačke vlasti sve to prate, ali imaju svoje političko i pravno tumačenje. Tako zamjenik izvanrednog providura Alesandro Bon (Alessandro Bon) 6. I. 1747. god. ističe da se Grilo bavio gusarenjem (»corso«) od Mletaka zabranjenom u doba mira, i da zato ne mogu biti dopuštene osvete prema Ulcinjanima zbog njegove likvidacije.⁴⁴ Pored toga, upućuje se 8. I. jedan dopis Perastu, a njegove starješine daju mali historijat o Krilu Cvjetkoviću i svečano se obavezuju da će svim sredstvima spriječiti lanac mogućih osvetničkih sukoba s Ulcinjem.

Ali otrovne i uvredljive poruge djelovale su razorno. U svom iskazu pred mletačkim vlastima od 2. III. 1747. god., kap Đorđe Petrov Gradiška iznosi da su ga u Valoni, gdje se nalazio sa vlastitim brodom,⁴⁵ Turci ismijavali, spominjući vješanje Grila i bacanje u more njegova leša,⁴⁶ pitajući ga da li bi želio ribe koje su pojele Grila. U krajnje uzrujanom i osvetoljubivom raspoloženju, Gradiška je uskoro naišao na ulcinjski brod. I ne samo to, nego mu je s njega dat znak da se zaustavi, pa su sedmorica prešla čamcem k njemu. On nije mogao da se suzdrži nego je petoricu vezao, a dvojicu vratio na brod. Kako je izjavio, njegova je ideja bila da preko tih zarobljenika traži povraćaj Grilove porodice, smatrajući da će to prihvatiti i mletačke vlasti. A među zarobljenima se nalazio i reis (kapetan) Omer Lazov iz Ulcinja. Međutim izvanredni providur kotorski oslobodio je zarobljenike kap. Gradiške.⁴⁷

⁴² Strofa XXXVII, stihovi 287—294.

⁴³ »...perchè sarebbe burlato da tutto il mondo...« Libro trattato..., str. 161.

⁴⁴ »...cadendo, però, egli in sospetto di reo, per la professione del corso, inibita dal Principe in tempo di pace, sono persuaso che, secondando elle il dovere di sudditi, non saranno per promuovere alcun tentativo in offesa di quella nazione.« NAP, Miscell. II.

⁴⁵ UPM LXVIII, 246/t.

⁴⁶ »...povero cap. Grillo, mio cugino e patriotto, che fu da essi appiccato... e dopo... gettato in mare...« isto, 245—245/t.

⁴⁷ PA, vol. IV, 115.

Pored slučaja Gradiške, treba odmah navesti i krupnu akciju u vezi s polakom⁴⁸ Krilovićevom, koja jasno govori ne samo o izuzetnoj uznemirenosti stanovništva nego i o nekoj vrsti »ustanka«, kako je to ocijenila mletačka vlast. U svojem iskazu pred vlastima, suvlasnik polake, Antun pok. Toke Krilović iznosi 10. V. 1747. god. kako se otprilike prije mjesec dana vratio iz Venecije u Perast njegov sin kap. Krsto s namjerom da trgovački teret preveze za Ulcinj. Kako su mu tada predočili sve što se dogodilo, odlučio je da sačeka malo dok se duhovi ne smire. Ali baš 10. maja poslije podne, velika se masa Peraštana uputila k brodu, jednostavno ga zauzela i nasilno isplovila izvan luke. Kako sam pred masom nije mogao ništa da uradi, pokušao je preko općinskog kapetana i sudaca. I oni su odmah otišli na brod da stišaju masu, ali bez uspjeha. Zato je Krilović došao da traži zaštitu providura i kasniju eventualnu naknadu štete, jer mu je brod izvor zarade za život.⁴⁹ Krilović inače izjavljuje da mu nije poznato zašto je baš njegov brod napadnut i zauzet, niti može koga posebno da optužuje. On jednostavno govori o pokretu masa.⁵⁰ Očito se iskoristio onaj brod koji je stajao pripremljen za vožnju, a s njim su htjeli napasti jednu ulcinjsku tartanu, koja se s teretom pšenice našla u luci Rose, na ulazu u Boku. Prema jednom izvještaju generalnog providura, na spomenutoj polaki bilo je 80 Peraštana i još dosta naroda. Navodno je ukupno bilo 160 sudionika. Ubijeno je 6 Ulcinjana.⁵¹ Generalni providur je sve to okarakterizirao kao nečuvenu i razuzdanu drskost podanika.⁵²

Ali iako Krilović lično nije bio nimalo kriv, on ipak nije naišao na podršku vlasti, nego je čak generalni providur 28. VI. 1747. zahtijevao da se Krilovićev brod, bez jedara i kormila, dovede u Kotor, na raspolaganje providuru.

Međutim za tu akciju s polakom Krilovića, postojao je, kako izgleda, neposredni povod. To saznajemo iz jednog koncepta pisma upućenog u Veneciju kap. Vicku Smeća i kap. Ivanu Bronza. Prema tome izvoru, ugledni Peraštanin konte Stjepan Bujović vraćao se čamcem iz Herceg-Novoga za Kumbor i sreo spomenuti ulcinjski brod. S njega su mu prijetili i napadali ga nepristojnim riječima, od kojih ga je najviše zabolio jedan, i u talijanskom tekstu doslovno citiran, »inkriminisan« izraz: »pasja vjero«. Pa kad su Peraštani saznali da ih i u samoj Boki vrijeđaju Ulcinjani, provalio je »gnjev naroda«, napadnuta je ulcinjska tartana i palo je 6 žrtava. A jedini i sažeti komentar bio je, jednostavno, da se ulcinjski bezobrazluci više nisu mogli podnositi.⁵³

⁴⁸ Krilovićev brod »Il Cristo di Poveggia (otok pred Venecijom) e San Antonio di Padova« imao je oko 160 tona. UPM LXVIII, 406/t.

⁴⁹ Karakteristična je Krilovićeva izjava za pomorski Perast i za druga pomorska naselja Boke. On izjavljuje da je za taj brod investirao veći dio svog kapitala i da od njega živi: »...in cui consiste la maggior parte delle mie sostanze... che da quello (bastimento), coll'assistenza del Signore, doveva sperare la propria sussistenza.« UPM LXVIII, 404/t, 405/t.

⁵⁰ »...un grosso numero del popolo di Perasto tumulturiamente s'era impadronito d'essa mia polacca...« isto, 404/t.

⁵¹ UPM LXVIII, 408—409 i 287; NAP (Nadžupski ured Perast), Miscell. II, od 10. maja.

⁵² HAZ, Spisi generalnih providura IX, tom II, 90—95, prema prijepisima A. Miloševića.

⁵³ »...l' insolenze Dolcignotte non si potevano più sopportare« PA, vol. IV, 127, od 13. maja 1747.

Dodajmo da nije nimalo neobično da je uvrijeđeni animator te »pobune« bio baš konte Stjepan Bujović, sin poznatog junaka, a nerijetko i nasilnika Vicka, ubijenog zbog osionih postupaka 1709. godine.⁵⁴ Providur tvrdi da je on izazvao reisa ulcinjske tartane i da je bio pri piću »koje previše uživa«.⁵⁵

Ali, pored vraćanja krvi za krv, što je po principu »kolektivne osvete« bila relativno laka stvar, trebalo je iznad svega uzvratiti sramotu za sramotu. Vjerovatno se rezonovalo na slijedeći način. Ako je već Grilo ubijen, u vezi s njim više se ništa ne može uraditi. Ali se zato njegova udovica, njezina sestra i pratnja nalaze na dvoru skadarskog paše, koji za njih očekuje veliki otkup. Preoteti žene bez otkupa iz tamnice Čaušević-paše usred Skadra, značilo bi, prema ondašnjim shvaćanjima, nanošenje vrhunske sramote.

A Nenadić je u svojoj pjesmi sigurno točno primijetio da je poklon paši četiri žene bio neka vrsta mita da bi sulio i da bi Ulcinjane štitio, ako bi došlo do nekih komplikacija pred višim vlastima u Carigradu:

»Ti nas brani prid careva vrata« (III, 22).

Pjesnik je čak i naznačio koliko je Čaušević-paša očekivao naknade za svoje zasluge, odnosno, koliko je procjenjivao robinje:

»Otkup ište do dvije tisuće« (IV, 29).

IV.

Na koji je način izvedena otmica iz zatvora skadarskog paše, udovice Garofalije Cvjetković i još tri žene, izvori se u podrobnostima ne slažu ni među sobom, a naročito ne s opisima pjesama. Ipak jedno je sasvim sigurno, pa i na prvi pogled očigledno: u otmici su presudno bili umiješali prste Peraštani, i to kao organizatori akcije. Ali pitanje jesu li bili samo organizatori ili i izvođači. Ili pak, makar djelomično, i to drugo. U vezi s tim, među dokumentacijom nam se čini najubjedljiviji nepotpisani koncept pisma koji savjetnici paraške općine⁵⁶ u tajnosti upućuju kapetanu Perasta Vicku Smeću i Ivanu Bronzi, koji su se nalazili u Veneciji. Savjetnici, u ime plemićkog staleža općine (»Communita«), traže da se uzme novac koji je pripadao Grilu, a nalazi se kod kap. Tripa Burovića i kap. Grgura Bronze. Tim bi se novcem, naime, morala naknaditi pozajmica, koju je općina izvršila za oslobađanje Grilove obitelji. I zaista, ona se već 13. V. 1747. god. »nalazi na sigurnom«, iako tada to još nije bilo javno poznato. Na kraju pisma dolazi veoma važan post scriptum da je ta otmica provedena u velikoj tajnosti!⁵⁷ Pored toga trebalo je i općinskih sredstava, pa se čak zna da je bila utrošena znatna suma od 400 cekina.⁵⁸ Ali tko je to bio plaćen i zašto?

⁵⁴ Stjepan je rođen 28. oktobra 1703. god., pa je u ovo doba imao 44 godine. M. Milošević, Prilozi za monografiju Vicka Bujovića, GPMK III, 1955, str. 40, nap. 6.

⁵⁵ HAZ, Spisi generalnih providura IX, sv. II, str. 120—126, prema prepisima A. Miloševića.

⁵⁶ Da se zaista radilo o savjetnicima Perasta (»Vecchiardi di Perasto«), može se utvrditi po rukopisu drugih dokumenata, na kojima ima potpisa, PA, vol. IV, 129.

⁵⁷ »... per la sua famiglia ricuperata... a forza del contante provisto da questa Communità de quale noi siamo in debito a restituirlo ove fu fata l' imprestanza... Il sopradetto fatto fu operato furtivamente con gran segretezza...« PA, vol. IV, 129.

⁵⁸ Isto, str. 133—135.

Prema jednoj pismenoj izjavi zamjenika načelnika Perasta od 16. V. 1747. god., otmicu je izvela isključivo jedna strana grupa od šest Albanaca, koja je baš u pogodno doba bila doplovila iz Dubrovnika u Kumbor. Tu se s kap. Stjepanom Bujovićem, navodno, ugovorila bogata nagrada i oni su uspješno proveli akciju u Skadru i priveli oslobođene žene 16. V. 1747. godine.⁵⁹ Svi zajedno su najprije izdržali karantenu u posebnoj zgradi, pod nadzorom čuvara.

Ali ako bi iskaz kapetana Perasta mogao i biti izmišljen zbog otklanjanja vlastite krivice, i D. Martinović je u svojim privatnim bilješkama tvrdio to isto, samo s još više pojedinosti. On tvrdi da su u pitanju bili baš pomorci Skadrani, pa je s njima u najvećoj tajnosti ugovorena akcija.⁶⁰ Jer zaista izgleda sasvim nevjerovatno da bi sami stranci, makar to bili hrabri ljudi peraskog kova, mogli izvesti otmicu u stranom ambijentu Skadra, i to iz pašina zatvora pod stražom. A da je paša dobro čuvao svoje dragocjene robinje, to je s pravom pretpostavljao i narodni pjesnik:

Da ne može ptica k njima doći,
A nekmoli itko pristupiti (stih 59—60).

To je, doduše još nakičeno fabulom da je paša nudio brak Garofaliji Cvjetković, pa je na njezino odbijanje odredio još teži režim zatvora.

U svakom slučaju smatramo da su morali u akciji biti upleteni domaći skadarski plaćeni ljudi, a o tome, kako smo vidjeli, baš govori i neposredni učesnik D. Martinović.

I mletačke vlasti su bile uvjerene da je u bijegu Grilove udovice sudjelovao i albanski brod, pa je bio uhapšen Jakov Antunov Lassi.⁶¹ Ta dokumentacija nije dovoljno obilna i jasna, ali se spominje i neki bijeg među uhapšenim Albancima, što znači da ih je moralo biti više. Za vođu im se smatrao Lazar Džoka, a ostali su Antun Džoka i četvorica iz porodice Tuta.⁶²

Zanimljivo da su bijeg i protjerivanje Albanaca u vezi s Grilom doveli do nemira i mogućnosti osvete. A kako je u vladici Savi i kotorskom izvanrednom providuru bilo stalo do dobrih odnosa između Crnogoraca i Albanaca, u dva maha je u toku 1747. god. dolazilo do načelne prepiske u vezi s tim pitanjem.⁶³

Ipak, kao da je u cjelini, najbliže istini jedan izvještaj Zadru, koji je uputio kotorski izvanredni providur krajem maja 1747. godine. Tu se jasno i sažeto iznosi bit stvari. On polazi od činjenice da sami Peraštani nikoga svoga neće da okrivljuju, tvrdi da je glavni režiser otmice Grilove udovice i njezine

⁵⁹ »...concluso da medesimo (Stj. Bujović) con loro se siano capaci prender l'impegno di ricuperare la detta famiglia, trattenuta in Scuttari. Li medesimi presero l'impegno di farlo, e come l'hanno veramente fatto, con un copioso regalo al servizio fatto...« UPM LXVIII, 289.

⁶⁰ »...Impiegando nel segreto fatto stesso li Scuttarini, che qui et in queste vicinane (!) s'attrovavano, con li quali, data positiva fede a fatto accordo, furono secretamente spediti con la necessaria proviggione, vanno con tutte le possibili noturne secre — tezze a Scuttari...« Libro trattato... (D. Martinovich), n. dj., 132.

⁶¹ Možda je i Lussi, jer je rukopis teško čitljiv. UPM LXVIII, 912.

⁶² Ivan Jako, Andrija i Ivan. Isto, str. 919.

⁶³ Jov. N. Tomić, Podaci o sukobima i mirenju Bokelja, Crnogoraca i turskih podanika god. 1735—1766. »Spomenik« SAN LXXII, Beograd 1931, str. 50. i 60, dok. LXII. i LXXIII.

pratnje Stjepan Bujović, ali da je to izvedeno preko Albanaca, koji su za to dobili novac.⁶⁴

Na znatno drukčiji način iznosi događaj pjesma o Grilu, koju donosimo u dodatku. U njoj se tvrdi da su cjelokupnu akciju izveli isključivo Peraštani. Naročito je druga narodna pjesma puna pojedinosti i preciznih imena, i to je, zapravo u središtu njezine pažnje. Iako je cijela ta fabula veoma slikovita, u cjelini je ipak malo uvjerljiva. U njoj je svakako sačuvan jedan dio istine, pa vjerujemo da je, pored glavnih aktera iz Skadra, tamo ipak pristigla i četa Peraštana da u izvjesnoj mjeri sudjeluje u izvođenju akcije.

Narodni pjesnik iznosi čitav živopisni scenarij, prema kojemu je, navodno još unaprijed, upućena izvidnica, i to Sava Mustur(ović), prerušen u prosjaka. Prosjačeći po gradu, Mustur je stigao i do pašinog dvora, pa je namolio vratara sugestivnom molbom:

Da bi mogo prosit Grilovici
Zadužbinu za Grilovu dušu.

Vratar i straže su ga jednostavno pustili i on je Grilovici uspio predati i pismo i savijeni konopac u kruhu, za kasnije dogovoren bijeg preko prozora. Zatim se Mustur hitro u tri dana vraća u Perast i odmah se formiraju dvije čete. Jedna ide morem da izvede osvetničku akciju nad ulcinjskim brodom, a druga kopnom da izbavi skadarske sužnje. Akciju morem izveo je na vlastitoj tartani kap. Anto Krilović »sa pedeset mladije momaka«, a pod komandom Bujovića i Vuka Štukanovića. Tada je posjećeno jedanaest Ulcinjana, a turska je tartana spaljena.

Četu određenu za skadarsku akciju predvodio je Lazo Stijepović, a u njoj je bilo još petorica sudionika: Đono Dabović, Joko Stijepović, Andro Peci i Ivo Bočević.⁶⁵ I taj put je sprovodnik (»kalauz«) bio prerušen i Savo Mustur »u rutine uboge odjeće«. Četa se prebacila preko Drima, pa nastavila do Skadra. U gradu su se razdvojili da ne bi u grupi privukli pažnju. Mustur je ponovio svoju igru prosjačenja, vodeći računa da se kad padne noć zatekne u pašinom dvoru i tako postigne da ga puste da tamo prenoći. Pa kada je utvrdio da je straža zaspala, Mustur, prema narodnom pjesniku, uspijeva čak da neopažen otvori vrata i da mu upomoć još dođe predvodnik čete Lazo Stijepović. Oni onda zajedno otiđu »na više« (kat), gdje se nalazila tamnica. I tu je straža spavala, pa je Stijepović predlagao da je pokolju, ali je Mustur smatrao da bi samrtni hropac tada mogao da probudi ostale. Oni jednostavno »preko straže oba preskočiše«. Čim su se javili Grilovici, niz konopac se spustila najprije ona, pa njezina sestra i služavka. Svi su se sastali pred dvorom i hitro izbjegli iz Skadra »Kako srna pred gladnijem vukom«.

Iako se cijela priča čini još nevjerovatnijom, narodni pjesnik navodi da je pored ljudi na straži bilo i gusaka, ali »ni guske se tada ne začuše«. A

⁶⁴ HAZ, Spisi generalnog providura IX, tom II, str. 90—95. Prema prepisima A. Miloševića.

⁶⁵ I u narodnoj pjesmi stoji:
Mala četa od šes Arbanasa,
Sve po izbor vrlije junaka,
koji stahu u mjestu Perastu.

Ovdje, naravno, treba razlikovati ovu četu Peraštana, eventualno albanskog porijekla i onih Albanaca, nastanjenih u Skadru, koji su na trgovačkom putovanju bili ušli u Boku. Oni, uostalom, kako smo već vidjeli, imaju sasvim drukčija imena.

Nenadić opet navodi još jednu pojedinost o osiguranju. Pored obične »uzdane straže«, paša posebno uključuje u čuvanje ženskog roblja i svoje bliske (»I nevjesti svojoj preporučiti«.).

Pa kada se sve to tako idealno završilo, na povratku ih je čekala pripremljena lađa. Njom su oni najprije prešli Bojanu i tek kada su stigli do Drima čuli su top s grada Skadra i po tome znali da je otpočela potjera. Tako nije moglo biti odmora nego je trebalo što hitrije bježati makar i na rukama noseći žene, koje su bile iznemogle više od straha nego od zamora. Put ih je vodio preko Paštovića, gdje su se mogli mirno odmoriti, a preko Grblja su prešli noću. Kada su stigli do Plavde, baš tada je naišla spomenuta tartana Krilovića sa četom Peraštana, koja je bila izvršila kaznenu akciju nad ulcinjskim brodom. Na tom brodu su obje čete svoju uspješnu akciju proslavile vinom, pjesmom i puškaranjem. Narodna pjesma završava izlaganje podataka da je Grilova udovica, Grkinja Garofalija, bosonoga i s raspletenom kosom obavila zavjet na obližnjem otoku Gospe od Škrpjela. Tu je poklonila »izabrano zrno od bisera«, doneseno sa Malte, ušiveno u suknji. I danas se još čuva u spomenutoj crkvi jedno izrazito veliko zrno bisera, poklon udove Cvjetković.

Varijanta otmice koju daje Ivan Antun Nenadić, s nekim detaljima djeluje dosta uvjerljivo. On, umjesto šestorice iz narodne pjesme, navodi devet osoba, ali im ne navodi imena. To, uostalom, i nije važna pojedinost. Oni su se, navodno, potajno uvježbavali da spretno izvedu izvanredno težak zadatak, a robinjama je upućeno pismo da uskoro stiže otkup. I ovdje se isto razdvajaju grupe, a jedan ide pašinom dvoru, ali s otvorenim i direktnim pismom za pašu, a uz to i tajnom porukom za robinje.

Paša je, razumljivo, veoma rado primio pismo u kojem se najavljuje skori otkup, pa je čak i »knjigonoši« dao novčani poklon, nazivajući ga »mili kavurine« i interesujući se kada će taj otkup stići. Obećavajući sasvim skoro isplatu novca, donosilac pisma je stekao velike pašine simpatije, pa je bio i slobodno pušten kod zarobljenih žena. Zato mu je bilo lako dostaviti im tajno pismo i s njima neposredno porazgovarati. Ono što im je on, navodno, rekao u 12. i 36. strofi⁶⁶ neobično slično govori Marka Ivanovića u epu »Šambek satarisan.« iz 1756. godine.⁶⁷ I u jednom i u drugom slučaju Nenadić izražava ponos i sigurnost u junaštvo raznih bokeljskih naselja (Perast i Dobrota).

Sama otmica je, po Nenadiću, izvedena u »gluho doba noći« i to baš u 1 sat,⁶⁸ ali i po Nenadiću ta priča djeluje dosta naivno i neuvjerljivo. Po njemu

⁶⁶ »Poznat ćete što su Peraštani,
Oglašeni i svude poznani...«

ili:

»Sad vidj, paša, što su Peraštani,
Plačno ti će kazat Ocinjani«.

⁶⁷ »Držite se već nazada,
— Najposlije glase njima —
Ili ćete poznat sada
Što je boj biti Slavonima«.

XLVIII, 283—286.

⁶⁸ Stih glasi »Kad je bilo šesto doba noći« (strofa 16) znači da se računalo po večernjem zvonu u sumraku (Ave Maria, oko 19 h, što je predstavljalo 0 sati. Prema tome »6 doba noći« je 1 sat.

je dogovoreni znak bio zvižduk. Ne ulazeći u detalje kako se to izvelo, oslobođioci izvana

»potajno vrata oboriše
i zatvore njima otvoriše«.

Činjenica da su »neuzdane straže« zaspale još je paradoksalnija kada sam Nenadić tvrdi da je u pašinom zatvoru bilo ništa manje nego 500 stražara! Nenadić uzgred daje i jedan zanimljiv podatak o tome kako je za to pojačanje bio poseban razlog, jer je došlo do sukoba između terzija i »tabaka« (kožara). Pa je čak i sam paša bio ranjen od strane kočara.⁶⁹

I pored svega toga, dakle, zarobljene žene su jednostavno istrčale, pa su se svi uputili prema Skadarskom Jezeru (»Blato«), gdje su ušli u čamac tipa »lundre«, pa »za četier ure jezer prebrodiše«. Zatim su išli dalje pješke da bi do podna stigli u Crmnicu. Tu su se odmorili, svakako uz čašu poznatog crmničkog vina.⁷⁰ Da bi zadovoljili ljubopitljivost ljudi koje su srećali po naseljima, svakome su govorili da su te četiri žene, koje sobom vode, njihove sestre.

Paša je sa svoje strane, naravno, uputio veliku potjeru »skadarskih delija«, ali je sve bilo uzalud, i pored obećanih visokih nagrada.

Na kraju ponovimo još jednom da nas ni Nenadićeva argumentacija ne može uvjeriti u tezu da su sami Peraštani mogli izvesti akciju, iako u njegovoj priči ima više realističkih detalja. Ostaje kao najslabija tačka tvrđenje da je tako veliki broj stražara, jednostavno i istovremeno tvrdo spavao.⁷¹ S druge strane, toliki broj pojedinosti uvjerava da su ipak Peraštani, na određeni način, morali sudjelovati u toj otmici, ali ne kao isključivi akteri. Ostaje nam, dakle, kao najubjedljiviji podatak službena mletačka i peraška dokumentacija, da je u oslobađanju robinja bila unajmljena grupa pravih Skadrana. A Peraštani su u nečem mogli i u Skadru surađivati, da bi kasnije preuzeli i doveli do Boke oslobođene žene.

Postoji jedan siguran arhivski trag po kojemu se vidi da se Čaušević-paša nije nikako mogao pomiriti s materijalnim gubitkom, koji je uslijedio poslije uspješnog preotimanja robinja. Zato je tražio načina da se drugim putem namiri.

U iskazu Stolivljana Luke Miljevića, od 19. juna 1747. god., koji je trgovao po Albaniji, zajedno s Pavlom Krilovićem i Krstom Milatovićem, nalazimo da su bili pozvani u pašinu palaču i da ih je on »strogo prekorio« što su pomogli u bijegu Grilove udovice i pratnje. Nikakva pravdanja nisu pomogla, nego su oni za 36 dana bili bačeni u zatvor s okovima. A kada su pušćeni, dali su paši, preko zamjenika konzula Duoda, dar od 48 cekina, pored naplate zatvorskog izdržavanja i poklona čuvarima. Krsto Milatović se bio razbolio, pa je s temperaturom ostao u Skadru. Skadrani čak nisu dozvolili da im se poslije povrate dvije male tartane, za koje je čuo da su popljačkane sa cjelokupnim brodskim priborom. Tako su se Stolivljani morali vratiti kopne-

⁶⁹ O tome uzgred govori u XVII, XXV. i XXX. strofi. Ali-paši je manje pri srcu i ta fizička rana stečena od vlastitih podanika nego moralna sramota od Peraštana, koji su bili mletački podanici. U tom smislu treba shvatiti stihove

»Niti hajem što me su ranili,
Tabaci su raje moje bili«.

⁷⁰ »Dje se trudni malo ponapili.« XIX.

⁷¹ Čak i Martinović tvrdi da su »spavali kao mrtvi«. Libro trattato . . . , n. dj., 132.

nim putem. A pet brodova Stolivljana vraćeno je pod pratnjom oružanih mletačkih galijskih brodova tek u septembru 1747. god., kada je došlo do smirivanja. Za te, inače popljačkane brodove, sam je generalni providur tražio blaži postupak u karanteni.⁷²

Isto kao što su to iznijeli i Stolivljani, sam mletački konzul iz Drača je 13. juna 1747. god. javljao da se gnjev i represalije Ulcinjana ne okreću samo na Peraštane, Stolivljane i Rišnjane, nego i na sve mletačke podanike.⁷³

Oslobođene robinje provele su određene dane karantene u kući konta Stjepana Bujovića⁷⁴

Samo se po sebi razumije da je Perast primio preotete robinje u trijumfu. Martinović taj dan naziva »slavnim danom« i »svjetskim čudom«. A Nenadić gotovo na isti način stavlja u usta paše početak dužeg monologa:

Jutros mi je čudo osvanulo
Koje se na svijet nigda nije čulo.
Oteše ih iz zatvora moga,
Iz zatvora moga velikoga.⁷⁵

Žive Grilovice usred Perasta, bile su simbol jednog dijela ostvarene osvete Peraštana. Na nanijetu im sramotu odgovorilo se isto nanošenjem sramote. Šta je to zapravo značilo, na to, razumije se, ne odgovaraju dokumenti, ali ni D. Martinović, koji samo lakonski izjavljuje da je paša, čim je saznao za bijeg, reagirao ne na ljudski, nego na životinjski način.⁷⁶ Međutim Nenadić pokušava da uđe u psihu skadarskog paše i time zapravo opravda značenje i efikasnost peraške osvete tipa »sramota za sramotu«. Zato se on poduže zadržava na pašinom monologu i dijalogu sa skadarskom gospodom. Inače Nenadića, za razliku od narodnog pjesnika, nisu mnogo zanimali tehnički detalji samog bijega. Ali je on baš zato važan što pokušava da dočara atmosferu i mentalitet Perasta. Govoreći o paši skadarskom, Nenadić iznosi duh vremena i etički kodeks Perasta. Eto kako paša iznosi da se doživljuje sramota:

Peraštani svud će naricati
Da su mogli i nas povezati
I kadune naše zarobiti,
Bijeli Skadar ognjem popaliti (XXVII, 211—214).

Zato paši prestaje da bude prvenstveno žao što je izgubio otkup, jer se on osjeća na smrt povrijeđen i to moralno:

Dje ću sada od prijekora moga,
Crna obraza moga velikoga,
Bolje da sam mrtav osvanuo,
Neg prevaren da sam ostanuo (XXI, 163—166).

⁷² UPM LXVIII, 208, 879—880, 904, 927/t—928.

⁷³ Isto, 898.

⁷⁴ UPM LXVIII, 258. Zanimljivo da Martinović tvrdi da se karantena izdržavala u kuli Martinovića u Perastu. Vjerovatnija je prva, zvanična varijanta, iako su žene mogle biti puštene koji dan ranije, pa je Martinović mogao računati da su one i u njegovoj kući izdržavale karantenu.

⁷⁵ Strofe XXIII (179—180) i XXIV (189—190).

⁷⁶ »... non come huomo, ma come una bestia salta fuori...« Libro trattato... n. dj., str. 132

Kako nam, dakle, Nenadić izgleda posebno važan zbog tih elemenata historičnosti, naročito za tu društvenu i emotivnu sliku tadašnjeg Perasta, koja posredno ili neposredno izlazi iz stihova, smatramo korisnim analitički zastati nad dijelovima njegova teksta.

Pašinu psihološku situaciju Nenadić ispituje preko mitske figure »hercegovke vile«, koja mu predočava tri nevolje. Prva je gubljenje pašaluka zbog dosta zala koja je počinio, drugo rana na mišici od puške, a treće preotimanje robinja, poslije ubojstva Grilova. Tu je od posebnog značenja pitanje: kakvi su to razlog imali Ulcinjani da to ubojstvo izvedu, kad se Grilo njima posebno nije zamjerio, iako se smatralo da po stvarnoj moći

I on je mogo Ocinj opustiti
I njihove brode osvojiti (XXXII, 253—254).

Ali, kako se tvrdi, Grilo je svjesno izbjegavao sukob:

A nije Grilo konšije tjerao
Ni s Ocinjom omrazu stavljao (XXXIII, 261—262).

Postojala je, dakle, neka vrsta prešutnog dogovora s Ulcinjom o izbjegavanju sukoba i međusobnih nanošenja štete. A kad bi do konflikata ipak došlo, onda je postojao razrađeni sistem umira između jakih pomorskih naselja:

Lijepo su se junaci mirili
I pred kraljem svojijem slavili (XXXIII, 259—260).

A to je sve išlo u neposrednom kontaktu, bez prisutnosti predstavnika vlasti, dakle po neslužbenoj liniji. Na osnovi toga, Krile Cvjetković se smatrao sigurnim od Ulcinjana, pa kad ih on sam nije izravno dirao, nije očekivao da će oni njega izravno napadati. Ako sve to uzmemo u obzir, tada nam je jasno zašto pjesma govori o niskoj prevari i pogaženoj vjeri »starih konšija« — Ulcinjana. Pretpostavka je da u otvorenom i ravnopravnom boju Grilu ne bi nitko ništa mogao, pa zato Nenadić pjeva

Na vjeru su Grila nadskočili
I bez boja njega uhvatili
I junačku glavu pogubili (XXXIV, 268—270).

Iz tog razloga se »silni Ocinjani« kvalifikuju kao izdajice, a osim Nenadića i narodni pjesnik smatra da je Grilo pogubljen

Na prijevaru ispod Drača grada (stih 3).

Kako je, dakle, ovaj događaj izazvao mržnju i žed za osvetom, jer u tom slučaju nije djelovao mehanizam umira, Nenadić iznosi primjer peraške odmazde. To je stvarni događaj akcije s tartanom Krilovića, kada su, analogno surovoj likvidaciji Grila, devetorica (!) Ulcinjana pobijeni i bačeni u more. A da se taj uništavajući žar osвете nije širio i dalje na čitave gradove (Ulcinj, Skadar, Drač), treba, kako tvrdi pjesma, zahvaliti jedino činjenici što Peraštani imaju svoju etiku, oslonjenu na »zakonu Božjem« i što poštuju stavove vlasti. A mletačke vlasti u ovom slučaju nisu podržavale ni osvetničke planove Perasta, ni sistem umira, nego su im držali »vezane

ruke«. U nemogućnosti da svoj gnjev izliju u borbi, Peraštani su izazvali neredu u samom mjestu.⁷⁷

Veoma je značajno da o ovom sistemu umira ne govori samo Nenadić u stihovima nego i jedna nedatirana peraška instrukcija iz prve polovice 1747. godine. Zato nam se čini vrijednom posebne pažnje. Štaviše, dok Nenadić izbjegava neku neposrednu kritiku vlasti, spomenuta informacija to otvoreno čini, što je izuzetna rjetkost u dokumentaciji mletačke epohe.

Prema informaciji trebalo je tolerirati osvetu podanika, koji se moraju zadovoljiti time da podjednakom mjerom vrate nanijeto im zlo i tako povrate narušenu ravnotežu. A ako se to nije htjelo, onda se moralo dozvoliti davanje vjere i uglavljivanje umira za određeno vrijeme. Tako je to, kako se tvrdi, bivalo i ranije, dok se obe strane ne bi zadovoljile u zahtjevima. Ali što je najvažnije: sve je to trebalo da ide privatnim kanalima uglednih ljudi, a nikako ne miješanjem državnih organa i preko njihovih odluka. Jedino se na taj prvi način može prekinuti lanac stalnih osveta. Vlasti, međutim, i to, navodno, iz koristoljubivosti neće da prihvate takav put, zagarantiran praksom i tradicijom.⁷⁸

Navedimo još i to da se, slično toj peraškoj situaciji i odnosima sa mletačkim vlastima, dešavalo i na ulcinjskoj strani. I tamo turske vlasti nisu tolerirale razračunavanja i mirenja bez svojih inicijativa. U spisima kotorskog izvanrednog providura sačuvan je »ilam« (žalba) ulcinjskih kadija i aga upućen Carigradu, u kojemu se spominje raniji pašin ferman. Tu na veoma sličan način kao ranije Peraštani, Ulcinjani izlažu svojim pretpostavljenima neku vrstu umira i prelamanja krvi za krv, pred predstavnicima vlasti. Tako i s druge strane imamo potvrdu za isti fenomen.⁷⁹

V.

Što se tiče reakcije mletačkih vlasti, pojava otetih žena iz zatvora skadarskog paše usred Perasta, izazivala je ozbiljne međunarodno-političke probleme. Doduše, u prvom trenutku, vlasti su prepustile dvije Grilovice (udovicu i njenu sestru) na čuvanje Perastu i one su se tamo nalazile od sredine maja do 7. augusta. Glavni razlog za to bila je, kako se vidi iz pisma kotorskog izvanrednog providura od 23. VI. 1747. god., trudnoća sestre Grilove udovice. Odgovorni za čuvanje smatrale su se općinske starješine, a providur je dodao da je tim gestom došao do izraza princip »vršenja

⁷⁷ PA, IV, str. 133—135.

⁷⁸ »...conveniva tratter e maneggiar la sodisfazione anco de suoi sudditi (!), o ameno di stabilir fra le due nazioni e stringer la fede per un determinato tempo, come si è praticato in altri tempi, fino l'accomodamento... e che riduca le parti a un privato accomodamento... Cossi si è fatto in altri tempi fra Dolcignotti e questi sudditi del Canale, ne vi sono stati impegni al Pubblico... non lo sarebbono (!) in questi tempi se in chi comanda non vi fossero fini indiretti di approfittare«. PA, vol. IV, 117.

⁷⁹ »Nel passato per la differenza corsa tra Dolcignotti, Perasto, Stolivo e Risano, ville soggette a Venetiani, subentrati all' agiustamento nella presenza d' Alli Aga Mutassir, gionti da Constantinopoli con il firmano; ed oltre il sangue dei Turchi intieramente anno (!) agiustato il depredato con tanta robba e bastimento e per questo si son levate le pretese, giusto il coretto rillasciato«. UPM, LXVIII, 809/t.

milosrdnih i blagih koraka, čak i usred krajnje oštirine pravde.⁸⁰ Peraštani su izjavili da će Grilova porodica biti držana s toliko pažnje koliko i njihove vlastite, pa su ih vodili u crkvu, po posjetima u privatnim kućama i zato one praktično nisu bile nadzirane.⁸¹

Ali poslije kraćeg vremena, Mletačka Republika je zatražila faktu predaju Grilove udovice i njezine sestre. Peraštani su na to molili da se od zahtjeva odustane. Zamjenik kapetana Tripo Mazarović 21. juna 1747. god. piše providuru u Kotor da su »suze ovih jadnih žena i stanje u kojem se nalazi jedna od njih, pred skorim porođajem, uzbudile sve mještane toga kraja«. Moleći da se ne insistira na predaji Grilove obitelji vlastima, Mazarović ističe da će samo u Perastu među svojim, one moći lakše da podnose svoju nesretnu sudbinu. On dodaje da će te žene, ma gdje se nalazile, zapravo biti na raspoloženju vlastima.⁸² Za to pruža garanciju sama općina. Poslije toga do izručenja nije došlo.

Ali generalni providur je bio mnogo oštriji. On je, po nalogu Senata, 28. juna 1747. god., doplovio iz Zadra u Boku, primio Peraštane i »poslije dugotrajnih opominjanja i oštih predbacivanja«, iznio svoje neopozive zahtjeve da se porodica Krila Cvjetkovića nađe i preda. Istovremeno su prema Perastu preduzete najbolnije kaznene mjere jer je dan nalog sanitetskim vlastima da jedino Peraštanima ne izdaju zdravstvene dozvole, dok su ostali Bokelji smjeli ploviti i trgovati. To je praktično značilo ekonomsko iscrpljivanje mjesta i izazvalo velik gnjev, pa čak i planove da se sele iz Boke.⁸³

Generalni providur je 3. VIII. 1747. god. morao energično ponoviti nalog za konačnim predavanjem vlastima dvije Grilovice.

Izbjegavanja više nije moglo biti. I tom prilikom je stupio na djelo mehanizam lokalne samouprave. Odmah idućeg dana po primitku naloga o predaji preotetih zarobljenica, starješine Perasta⁸⁴ sazvali su istovremeno »oba doma«, dakle predstavnike »kazada«, tj. domaćeg plemstva (»Comunità«) i pučana (»Università«). Poslije raspravljanja od jednog i pol sata o prihvatanju providurovog naređenja, općinske starješine su o tome uspjele uvjeriti sve članove staleških tijela.

Treba obratiti posebnu pažnju na ovaj primjer praktičnog funkcioniranja lokalne autonomije jednog bokeljskog pomorskog naselja. Oba tijela, dakle, viječaju jedan i pol sat o predaji preotetih zarobljenica mletačkim vlastima, a one se kasnije pažljivo raspituju je li bilo opozicije. To znači da mletačke vlasti niti imaju svog nekog direktnog predstavnika, niti imaju neposrednog utjecaja na ishod. Sve ide redovitom prepiskom, a predaju žena treba da izvrše lokalne vlasti, jer ne dolazi mletački odred po njih. A kada je peraški predstavnik tvrdio vlastima da su svi bili složni za njihovo izručenje, providur

⁸⁰ »...usar in mezzo anche ad un estremo vigore di Giustizia, atti di carità e di clemenza...« Isto, 1064.

⁸¹ Isto, 1063. Bronza sa svoje strane još dodaje da su žene bile »da tutti ben veduti e caritatevolmente trattati«. Isto, 1094/t.

⁸² »...sono sempre suddite rassegnate del suo Principe et a sovrani suoi commandi...« Isto, str. 1053.

⁸³ U stvari opet se našao način da se izbjegne izvršenje naloga. AP, vol. IV, 139—141.

⁸⁴ Zamjenik načelnika (općinskog kapetana) bio je Tripo Mazarović, pok. Ivana, sudac Krsto Burović pok. Nikole, a dvojica općinskih zastupnika (prokuratora) Matija Bronza pok. Andrije i Antun Grubaš pok. Matije.

se logično zapitao zašto je onda dogovor trajao čitav sat i pol. Mazarović je vješto odgovorio da je trebalo čitati providurovo pismo i dobro uočiti sve komponente od utjecaja i uvjeriti sve prisutne tako da iz uvjerenja daju svoj pristanak. Jedino se na taj način mogla donijeti čvrsta zajednička odluka.⁸⁵

Da je takvo samostalno raspravljanje i zaključivanje u okviru lokalne općinske autonomije omogućivalo slobodna kritička zapažanja Peraštana, samo se po sebi razumije. Ali je neobično da se to sačuvalo i napisalo u onoj istoj, već navedenoj izvanrednoj informaciji, sačuvanoj u konceptu, u peraškom arhivu.⁸⁶ Nije čudo da je nepotpisana i nedatirana, jer sadržava veoma kritičke stavove Peraštana prema mletačkim vlastima. Takva je dokumentacija izuzetno rijetka, ako ne i jedinstvena. Tu se najprije tvrdi da Grilov slučaj uopće nije dobro vođen i da su se pravile kardinalne greške. Umjesto ublažavanja, akcije vlasti su izazivale još veće uznemirenje naroda. Zatim se tvrdi da su vlasti prikrivale pred duždom žaništa. Ali što je najteže, u tome postoji i zlonamjernost, jer je okrenuto ličnoj koristoljubivosti.⁸⁷ A domaće starješine općinske autonomije mora da se kreću sa svim oprezom između dužda i uznemirenog naroda, kojega treba uzdržati od nereda.⁸⁸

Dakle tek poslije sastanka obaju vijeća starješine su otišle na razgovor s udovicom Grila, i njezinom trudnom sestrom, a bio je prisutan i njezin muž Jovan (Zuanne) Matijin Zloković. One su, naravno, odbile da prihvate naređenje, s motivacijom trudnoće Zlokovićke.⁸⁹ Izražavale su svoju čvrstu upornost u tom stavu. Ali starješine Perasta su, navodno, bile neumoljive, pa je na kraju izgledalo da su se obje žene i Zloković iskreno pomirili sa neminovnošću da se predaju vlastima. Tom prilikom je dogovoreno da u 15 sati budu spremne za put put Kotora u čamcu na četiri vesla kap. Matije Raškovića. Ali kada je zamjenik kapetana Perasta došao u ugovoreno vrijeme na utvrđeno mjesto, nije nikoga našao. Pregledane su sve peraške kuće s izuzetnom pažnjom i javljeno je galiji u Lepetanama da pripazi na prolaz baraka kroz Verige. I kopneni putovi su istraženi, ali bez uspjeha.⁹⁰ Čak je komandant jadranske flote Andrea Donà bio obaviješten o događajima u

⁸⁵ »... Per far loro tutti li riflessi, i quali militavano nel caso, e per persuaderli tutti a prestare con fermezza il loro voto, che fu in fatti di tutti prestato«. UPM LXVIII, 1063.

⁸⁶ Informacija je pisana, vjerovatno, negdje u martu, aprilu ili maju, jer u početku stoji: »Il fatal caso occorso mesi sono...«, dakle, u smislu: prije nekoliko mjeseci, a Grilo je obješen 21. XII. 1746. godine. PA, vol. IV, 115—117.

⁸⁷ »... sembra, però, che la direzione tenuta in questo incontro della Carrica (!), non sia stata ben accomodata e che sia stato preso in massima un errore di conseguenza, poichè non furino dirette le mire per acquietare e pacificare le nazioni, ma più tosto per irritarle e per ridurle ad un aperto dissidio...; chi li governa pensa sol di paliare le cose al Principe, curandosi la piaga superficialmente, perchè abbia da riaprirsi, e con tali artifici cinservano fonti d' onde ritraere profitti e vantaggi«. Isto.

⁸⁸ »Noi a questa parte siamo dietro per camminare con tutte le cautelle (!) possibili tra il Principe e questo popolo angustiato, per trattenerlo dalli disordini«. PA, vol. IV, 131.

⁸⁹ »...adducendo che la gravidanza di una di esse, cioè della moglie del Slocovich, era motivo leggitimo perchè venissero lasciate in quiete...«. UPM LXVIII, 535—538/t i 1061/t.

⁹⁰ U jednom pismu upućenom noću iz Perasta kaže se: »... e non sapendo dove possono essere, noi siamo in trazia dapertutto a cercarle...«. Isto, 1018 i 1054.

Perastu i oprezu na brodove i njihove putnike. Njegovo je uvjerenje da su bjegunci izbjegli preko kopna i da su već dovoljno daleko od mletačke granice.⁹¹

Obavještavajući generalnog providura u Zadru o bijegu, kotorski izvanredni providur otvoreno izražava sumnju u iskrenost peraških lokalnih vlasti. Prije svega on ističe činjenicu da je prošlo puna dva dana dok su Peraštani odlučili da odgovore na nalog o hapšenju, da bi na kraju otvoreno izrazio sumnju u suradnju lokalnih vlasti s izbjeglicama.⁹²

U vezi s kasnijim ispitivanjem, Mazarović se 22. VIII. 1747. god. branio da vlastima nije odmah javljeno o bijegu, jer su sami Peraštani htjeli pokušati hvatanje. Iznosi da su ispitivali sve obližnje žene, ali je to bilo uzalud, jer su se one pravdale zaposlenošću.⁹³

Sumnja je izražena i u vezi s državnom galijom u Lepetanama. Kap. Antun Grubaš pok. Matije, prokurator Gospe od Škrpjela, priznaje da je bijeg utvrđen u 15 sati, a on je s pismom za galiju krenuo poslije 18 sati, a tamo stigao poslije 19 sati. Na pitanje zašto to udaljenje od oko dvije milje nije brže prešao, on odgovara da je bio s barkom na dva vesla!⁹⁴

U cjelini, argumenti jednog naselja pomorskih ratnika tipa Perasta, djelovali su neuvjerljivo i naivno. Ali njihovi predstavnici, naravno, nisu nikada službeno mogli izraziti svoje simpatije i djelovanje u prilog izbjeglica. Međutim u kronici D. Martinovića nalazimo otvoreno da su općinski predstavnici imali u rukama konce igre, uz obavezu najveće diskrecije.⁹⁵

Gnjev Mlečana se naročito izražavao preko generalnog providura Djakoma Boldù (Giacomo Boldù). U dopisu od 8. VIII. 1747. god. on ne skriva prijetnje za osvetu Peraštanima.⁹⁶ On je naročito ogorčen njihovim prikrivanjem pravih namjera zlobnim i improviziranim objašnjenjima.⁹⁷ Naređeno je državnim galijama u Rosama i Lepetanama da peraškim brodovima ne dopuštaju izlazak, a ulcinjskim ulazak u Boku.⁹⁸ Izuzetak su bili samo brodovi koji su imali posebna ovlaštenja da idu na svoja imanja u Bijelu i Tivat.⁹⁹

Ali pored podozrenja, prijetnji i teških ekonomskih mijera, Boldù odlučuje 11. VIII. 1747. god. da kotorski izvanredni providur otvori krivični po-

⁹¹ »...ogni ragione dimostri che per la via di terra siasi questa talmente allontanata dal publico confine, che ogni traccia sarebbe delusa...« Isto, 1055.

⁹² »...Non è mal fondato il sospetto che coltivassero pur essi (Capi stessi) il disegno di trasgredirlo (Il comando...)« isto, 1056/t.

⁹³ Isto, 1082 i 1082/t.

⁹⁴ Isto, 1087.

⁹⁵ »... Risolvono, dove io ancor ero in persona al numero, tratutti in dodeci operatori, Capi della Comunità, di tenere in primis un proffondo silenzio«. Libro trattato, n. d. 131.

⁹⁶ »Han voluto, finalmente, Perastini con la fuga clandestina della famiglia Grillo, accrescere le loro reità, concitarsi più che mai il pubblico sdegno ed irritar maggiormente questa Carica. Si pentiranno, ma fuor di tempo, del nuovo rimarchevole trapasso, commesso a fronte d' un positivo sovrano comando«. UPM LXVIII, str. 1068.

⁹⁷ »...mascherare con malitiosa et estemporanea spiegatione...« Isto, 1052.

⁹⁸ »...Appunto perchè continuano a bollire torbidi in Perasto... cresce la ragione di non permettere a quei legni e persone l'ingresso delle Bocche, nè a Dolcignotti l'accesso a codeste rive...« Isto, 952.

⁹⁹ Pa čak je i za ta kretanja po Boki zamjenik kapetana Perasta morao davati pismene dozvole, koje su se morale pokazivati državnoj galiji u Lepetanama. A kada je i kapetan Perasta uhapšen tu je dužnost preuzeo jedan od sanitetskih organa. Isto, 24.

stupak »zbog bjekstva porodice Grilo«, ili, još točnije, za dvije stvari. Prva je »poznati ustanak u Perastu i napad na ulcinjsku tartanu«, a druga »drska otmica porodice Grilo iz saraja škadarskog paše«. Objavljen je i proglas protiv krivaca.¹⁰⁰ A već 14. augusta, mletačke vlasti su odlučile da liše slobode lokalne starješine Perasta, predstavnike općinske autonomije.¹⁰¹

Sam izvanredni providur opisuje dolazak iz Perasta zamjenika kapetana, jednog suca i dva prisjednika. Na ulazu su im vojnici skinuli sablje, a providur ih je »ozbiljno prekorio« za bijeg Grilove porodice i naredio zatvor. Oni su zatražili dozvolu da pišu u Perast i utječu na sugrađane u smislu »pune trijeznosti i poslušnosti prema bilo kakvom javnom naređenju«. Isto tako zahtijevali su da ih se smatra slobodnjacima u granicama gradskih zidina Kotora.¹⁰² Providur im je prvo odobrio, a za drugo napomenuo da je u kompetenciji generalnog providura. I to je kasnije odobreno. Zatim su u pratnji 16 vojnika, 2 niža oficira i 1 oficira za nadzor, upućeni u stan iznad luže.

Oni su uhapšeni da se ne bi uzeo na odgovornost »čitav narod, sa malo izuzetaka...«, koji se smatra da je bio umiješan u ustanak. Pa i kad generalni providur opisuje ostarjele peraške predstavnike vlasti, on ne može da prikrije ljutnju i prezir. Ali i unatoč tom što nije bilo teško zaplašiti starce, ipak je providur uočio da nisu mnogo spremni na suradnju. Inače se, po starom pravilu, opuživao onaj koji je bio u bijegu, konte Stjepan Bujović.¹⁰³

Ispitivanje velikog broja svjedoka u krivičnom postupku nije donijelo bitnih novosti. Svi su u osnovi zastupali istu, već izloženu tezu, bacajući krivicu na one koji nisu bili prisutni, kao npr. na slugu Grilove udovice i muža njezine udate sestre, spomenutog Zlokovića.¹⁰⁴ Tako da generalni providur u dopisu od 9. septembra 1747. god. konstatira da su i dalje ostala otvorena pitanja, ali se obustavlja postupak. Peraški predstavnici vlasti još ostaju u zatvoru, dok troškovi procesa iznose 24 cekina. Tek 31. decembra generalni providur naređuje puštanje na slobodu općinskih predstavnika Perasta. To je učinio poslije svojega referata o procesu pred Senatom.¹⁰⁵

VI.

Dok su se tako opasno zaoštravali odnosi između mletačkih vlasti i predstavnika lokalne općinske autonomije, Peraštani su shvatili da na tom planu nemaju više šta da traže. Oni su se zato okrenuli centru države, gdje su se,

¹⁰⁰ »...Ho decretato il processo per la nota sollevatione di Perasto contro la consaputa tartana dulcignotta et l'ardito asporto altresì della famiglia del Grillo dal seraglio del Passà di Scutari«. Isto, str. 82. — Proglas »Per la fuga della famiglia Grillo« je na strani 1051—1052.

¹⁰¹ Isto, 1058.

¹⁰² »...liberi entro di questa recinto...« Isto, 1060/t.

¹⁰³ »...Entrati li tre vecchi, al moto quasi impotenti, con faccia palida e dimessa, non osarono articular parola... Atteriti, forse, più che disposti...« HAZ, Spisi generalnih providura IX, sv. II, str. 120—126 od 29. juna 1747. godine. Prema prepisima A. Miloševića.

¹⁰⁴ Iz iskaza raznih žena, koje su radile kao kućne pomoćnice po peraškim kućama, vidi se da je nekoliko Dubrovčanki bilo udatih za pomorce iz Perasta, kao npr. Marija Kutečić iz sela Mat, udata za Iliju Grbića, i Marija Getić, udata za Stjepana Tanasića. Ova je druga izjavila da su »Grilovice« živjele u kući kap. Luke Perojevića, tj. Štukanovića, UPM LXVIII, str. 1110.

¹⁰⁵ Isto, str. 1114, 1115.

odmah poslije Grilova pogubljenja, našli glavni predstavnici lokalnih vlasti. Smatrajući tako visokog predstavnika vlasti, kao što je generalni providur u Zadru, za dosljednog i veoma opasnog neprijatelja Perasta, općina ovlašćuje svog načelnika Vicka Smeću i kavalira Ivana Bronzu da pokušaju utjecati kod najviših vlasti, među senatorima. Oni su se, zapravo, već i ranije prije Grilova slučaja, nalazili u Veneciji pa su imali puni politički alibi u tekućim događajima. Glavni je cilj bio dokazati nevinost Perasta i osloboditi se od opasnih pritisaka generalnog providura. Peraštani inače kićeno nazivaju svoje predstavnike u Veneciji »dva istaknuta stupa naše općine i cijele domovine«. Naime, kako se to sasvim realistički konstatira, u Veneciji se vještinom i intervencijama saniraju mnoge stvari. Ali se odmah dodaje da u Boki više nije moguće naći pravne zastupnike snage jednog Bolice, Buće, ili Zmajevića.¹⁰⁶ Po tome vidimo da su i ranije utjecajni pojedinci bili od velikog značenja i da se to dobro uočavalo i pamtilo.

Šta se sve u Veneciji radilo i s koliko je ljudi trebalo obazrivo kontaktirati, poklonima stvarati pogodnu atmosferu za razgovore, kazuje izvanredno uvjerljivo jedan karakterističan troškovnik kap. Perasta, vezan za Grilovu aferu.¹⁰⁷ Perast je, dakle, imao iskustva kako se i na koji način mora ponašati u visokom političkom društvu Venecije. Sistem intervencija i dobri pokloni bili su neophodni u to doba. Iako je to u načelu poznato, eto jednog izvanredno razrađenog i dokumentiranog slučaja. Doduše sve to nisu bila neka velika mita nego sitnije pažnje, ali ipak od koristi.

Popis poklona, ili naknada za uslugu, u vinu, lojanicama ili novcu ima 65 stavaka, s ukupnom sumom troškova od 2150 lira ili 97 cekina i 16,7 lira.¹⁰⁸ Osobe koje su dobivale poklone su advokati u vezi sa carinskom službom, ili za instituciju Pet savjetnika, zatim visoke upravno-političke ličnosti, kao Agostin Segredo, Zoane Emo, Bastian Djustinijan (Giustinian), Antonio Erico (Erizzo), Mikijel Morozini (Michiel Morosini), Antonio Moćenigo (Mocenigo), Alvize Emo, Djakomo Diedo (Giacomo Diedo) i Antonio Manjanimi (Magnanimi). Pokloni su bili po 50 libara lojanica, ali najčešće bačve, jedna ili četiri »damižane«, ili po 12 flaša vina. To su naravno birana vina (najčešće »scopolo«, muškat, kanarska i ciparska vina od 37 do 96 lira). Pokloni ili poruke i pisma slali su se preko sobara, »barkariola«, ili konjušara. Tu se otkrivaju i kontakti s Nikolom Tronom, Angelom Emom, Pietrom Moćenigom, Markom Foskarinijem (Foscarini), kavaliirom Memom i Capelom (Cappello). Pored toga plaćeno je nekoliko patruna brodova za prijevoz pošte (Matija Lazari i Nikola Sudjić), a često je unajmljivana barka. Relativno visoka je suma od 13 dukata plaćena Pavlu Ostoji 31. X. 1747. god., službeniku za otpremu pošte (»dispacista«) »za njegov trud za oslobođenje naših zatvorenika«. To se misli na predstavnike peraske općine, uhapšene 14. VIII. 1747. godine.

¹⁰⁶ »... a Venezia con il maneggio si superano gran cose, come tutti amici ci dicono...« PA, vol. IV, 131.

¹⁰⁷ »Spese fatte per la Magnifica Comunità di Perasto da me Vincenzo Smeccchia, Capitano, per la liberazione della Patria, e dalli nostri Capi della Comunità, arrestati a Cattaro, come segue, 23. dicembre 1746. Venezia«. NAP, Miscell. II. Treba obratiti pažnju na patetičan izraz »liberazione della Patria e delli nostri Capi...«, jer se tu vidi sva težina kojom je Perast osjećao razvoj događaja. Blokiranje peraske trgovine osjećao se kao gubitak komunalne slobode i ekonomskih inicijativa.

¹⁰⁸ Jedan cekin je sadržavao 22 lire.

Zanimljiv je trošak od 44 lire sekretarijatu »za pismo oslobodjenja«, valjda svečanu kopiju pisma, ili čašćenje službenika. Inače suma od 600 lira »za prehranu za pet mjeseci«, vjerojatno se odnosi na samog načelnika Perasta Vicka Smeće.

Na drugom nepotpunom i nedatiranom papiru, pisanom drugom rukom, zabilježene su tri priznanice iz 1747. god., na ime Grilove udovice Garofalije Cvjetković, na sumu od ukupno 600 cekina!¹⁰⁹

Čim su se utvrdili krivci, Senat je 20. i 27. maja 1747. god. izdao dukale da se sumarnim postupkom donese presuda protiv krivaca i njihove imovine. Ovi su, naravno, već davno bili izbjegli. Pored utvrđenog vođe konta Stjepana Bujovića, još su četvorica proglašeni sukrivcima, i to Tripo Matković, Luka Perojević zvan Štukanović, Tomo Vidović i Jovan Zlokop(ić). Oni su kasnije i izgnani. Dukalom je općini Perast zabranjeno da njihovi brodovi isplovljuju i da im se izdaju sanitetske dozvole. Polaka Krilovića kao simbol »ustanka« s gaeatom nalazila se već pred Kotorom, dok je njen vlasnik Antun protestirao, da je nevin.¹¹⁰

Zanimljivo da se prodaja konfisciranog broda okrivljenog Tripa Matkovića nije mogla provesti. Iz izvještaja generalnog providura čak 13. I. 1748. god. vidimo da su se provodile čak tri dražbe, ali nije došlo ni do jedne ponude. Nije teško naslutiti zašto.¹¹¹

Ali 9. septembra 1747. god. došlo je do onog do čega je Peraštanima bilo najviše stalo. Tada se, poslije dužih pregovora, potpisao hodžet s Ulcinjanima, tj. svečani pravni dokumenat o namirenju krvi i nanijete štete u sukobu s Peraštanima. Što se tiče trgovine Bokelja, a naročito Peraštana s Albanijom, Senat je za neko vrijeme odlaže, dok se uspostavi mir i ponovno dokaže puno izvršavanje dužnosti podanika, Završen je postupak protiv krivaca za sukob s Ulcinjanima i to s izgnanstvom i konfiskacijom dobra glavnog krivca Stjepana Bujovića i još četiri sukrivca. Time će se namiriti veliki troškovi. Zatim se govori o turskom kapetanu uhvaćenom od kap. Gradiške. Očekuje se vraćanje pet brodova Bokelja, vjerovatno iz Bojane.¹¹² Da bi se namirili zahtjevi Abdi-paše Mubasira i ostalih Turaka i oštećenih Ulcinjana, navedena je suma od 4792 cekina. Uz to idu i troškovi oko poklona, nagrada i sl.¹¹³

Peraštani su 9. septembra smatrali velikim danom »u kojemu je odlučena sudbina rodnog kraja«, a u tome je presudnu ulogu odigrao Đakomo Diedo. Data je pjevana misa zahvalnica pred slikom Gospe od Škrpjela, za takav razvoj događaja, ali i za najveće dobro Dijeda i njegove kuće.¹¹⁴

Toga dana je održana debata u mletačkom senatu o Perastu. Mišljenja senatora bila su oštra i radikalna.¹¹⁵ Tako je Anton Erico predlagao naplatu

¹⁰⁹ NAP, Miscell. II. Tu se nalazi i jedna nepotpisana ceduljica na kojoj stoji da je 1746. god. Perast imao 1558 stanovnika.

¹¹⁰ HAZ, Spisi generalnih providura, IX, tom II, str. 120—126. od 29. juna 1747. god. Prema prijepisima A. Miloševića.

¹¹¹ Isto, str. 253—254 (od 13. I. 1748). Čini se da je na kraju bio zapaljen baš taj Matkovićev brod, a ne Krilovićeva »polaka«.

¹¹² Čak je 10. septembra 1747. g. traženo od izvanrednog providura da jednom državnim galijom zaštititi povratak tih brodova. UPM LXVIII, 502.

¹¹³ PA, vol. IV, 143—145.

¹¹⁴ Isto, str. 153.

¹¹⁵ Pavao Butonac, Grilova afera, n. dj. 76—77; Fr. c. Viscovich, Storia di Perasto, n. dj., str. 249.

naknade troškova za sporove s Turcima, u iznosu od 7000 zlatnih cekina, kao i formalno ukidanje općine Perast. Na sličnim je pozicijama bio i Kvenini-Stampalja (Querini-Stampalia), ali on je pored ukidanja općine tražio i likvidiranje svih peraških povlastica, materijalne pomoći iz Vićence i ukidanje statusa čuvara državnog barjaka (gonfalonieri). Očito je da su ti govornici bili dobro upoznati s osnovama ekonomsko-političkog i privilegiranog položaja Perasta, jer su zaista ciljali u živo. Ali i glasovi u prilog Perastu, naročito Đakoma Diedo i Antonija Moćeniga, bili su isto moćni i, što je najvažnije, efikasni. Tako je glasanje ispalo na iznenađujući način u prilog Perasta: 108 za, 2 protiv i 26 neutralnih. To je bio razlog, vjerojatno, sasvim opravdane zahvalnosti Peraštana Diedu, koji je svojim autoritetom poveo stvar i spasio Perast od ekonomske katastrofe.

Nešto kasnije (18. IX. 1747. god.) čak i generalni providur govori o vraćenom miru i ponovno otvorenoj trgovini, iako se još spominju neki nezadovoljni pojedinci.¹¹⁶ Ali i pored toga, taj oštri neprijatelj Perasta nalaže oprez, vodeći računa o karakteru Bokelja, koje on ocijenjuje kao zlopamtila.¹¹⁷

A tek na osnovi dukala od 30. novembra 1747. god. službeno se utvrđuje da za bijeg Grilove obitelji niko ne snosi krivicu. Istovremeno se puštaju iz zatvora i predstavnici peraške općine. Posebno će im se skrenuti pažnja da obuzdavaju narod!¹¹⁸

Time je Grilov slučaj bio likvidiran politički, pravno, pa i ekonomski. Iako je ova kriza s mletačkim vlastima imala posljedice i za dalji privredni razvoj Perasta, a neki su tragovi i ostali, ipak se nije radilo o prijelomnom trenutku.¹¹⁹ To dokazuje i kasnija pomorsko-trgovačka djelatnost Perasta i njegov dalji stvarni primat među drugim naseljima Boke, koji se održavao i u toku XVIII. stoljeća.

Na ovaj način je dat pun historijsko-politički i ekonomski okvir događaja oko ubojstva Grila i otmice njegove udovice. U tom okviru su našli svoje pravo mjesto i osvjetljenje dvije narodne i jedna umjetnička pjesma.

Uočavajući u tako širokom kontekstu sve značenje događaja, postalo je potpuno jasno zašto su se narodni pjesnik i Nenadić odlučili da o tome pišu. A zatim smo u pojedinim analizama mogli otkriti zašto je došlo do određenih izmjena u pjesničkim obradama i zašto su se birali pojedini prilazi.

¹¹⁶ »Col seguito generale aggiustamento, ristabilita la pace tra Perastini e Dolcignoti, riaperto il commercio pure con l' Albania Turca...« UPM LXVIII, 926.

¹¹⁷ »...Gente cotanto suscetibile, che difficilmente perde la memoria e cancella dall' animo l' impressione delle offese ricevute... Isto, 926, 926/t.

¹¹⁸ »... a tener in dovere e disciplina quella popolazione...« PA, vol. IV, 147.

¹¹⁹ »... od toga doba koncesije za trgovinu u arbanашkom primorju prijeđoše uglavnom sa Peraštana na Dobročane, pa ovi uslijed toga nagomilaše veliko bogatstvo...« P. Butorac, Grilova afera, n. dj., str. 77.

D O D A T A K

POMORSKI MEGDAN¹²⁰

1 Knjigu piše Crni Arapina¹²¹ Od careva grada Negroponta¹²² U Perastu Grilu Jovovića, Koji je gursar (!) éa do Carigrada:¹²³ 5 »Znaš li Grilo, moš li pametovat,¹²⁴ Kad u tebe Moro šužanj bijah, Mōraše¹²⁵ me i gladom i žeđom, A sad mi je Bog i sreća dala, Ere sam se tebe oprostio,¹²⁶ 10 I ja imam tanku ormanicu.¹²⁷ Neg ako si junak od megdana, Da inako nijesi učinio, Nego dodji k gradu Negropontu, Ili blizu grada, ili ponte, 15 Da vidimo ko je bolji junak.« Kad je Grila knjiga dopanula, Dozivao brata rođenoga:¹²⁸ »Brate S/t/ijepo, milo dobro moje, Evo me je knjiga dopanula, 20 Od bijela grada Negroponta, Od careva Arapine, Mora, Viđi, brate, što knjiga govori«.	Kako Stijepo knjigu razlegao, Govorio bratu rođenomu: 25 »Brate Grilo, milo dobro moje, Pozivlje te Crni Arapina, Pozivlje te na megdan junački, Pođimo, brate, Bog te ne ubio«. Kako Grilo brata razumio, 30 Sakupio milu braću svoju, Izabrao đe je bolji junak. Tište Grilo tanku ormanicu, Uze sobom mila brata svoga I napuno¹²⁹ tridest i tri druga, 35 Pak se tište niz to sinje more. Kad je došo gradu Negropontu, Iza ponte Crni Arapina, Udriše se na sinjemu moru, Bog i sreća Moru priskočila 40 Ter' Grilovu fuštu dobivaše.¹³⁰ Skoči Grilo i Stijepo k njemu,¹³¹ Pa trgoše svoje britke mače. Ali Grilu Bog i sreća dade, Tere sijeku s obje dvije strane

¹²⁰ Ova pjesma u zbirci Nikole Mazarovića u Perastu (NAP, R XII, str. 131—132/t.) nema nikakvog naslova, čak ni ono uobičajeno »Piesna«. Naslov je naš, radi lakšeg citiranja.

¹²¹ Narodni pjesnik svuda dosljedno u nominativu pjeva »Arapina« i mijenja je kao imenicu ženskog roda. Pored nje, kao pored prezimena, često stoji kao neko ime ili nadimak: Crni, ili Moro. Iz tog sam razloga tu uvijek stavljao velika slova.

¹²² Negropont je i otok (antička Eubea, turski Egriboz) i grad na tom otoku (Calcide), između Beotije i Atike. Venecija ga je posjedovala od 1210. do 1469. god. otkada je turski »carev grad«.

¹²³ Koji provodi gusarske akcije sve do Carigrada.

¹²⁴ Sjećati se.

¹²⁵ Aorist od moriti.

¹²⁶ Da sam se tebe oslobodio.

¹²⁷ Oružani brod, od ital. armare.

¹²⁸ Po peraškim maticama nije se moglo utvrditi da je Grilo imao brata. Ali njegovo ime Stjepan navodi misao na sina Vicka Bujovića, za kojega se zna da je kasnije bio organizator osvete za Grila i otmice. Nije isključeno da mu je on bio i u mladosti najbliži prijatelj i pobratim. Uostalom i kod biranja posade u stihu 30. stoji: »Sakupio milu braću svoju«.

¹²⁹ Ukupni, puni broj.

¹³⁰ Dobivati — pobjeđivati.

¹³¹ Prešli su na protivnički brod i na borbu hladnim oružjem.

45 I predobi Crna Arapinu.
Svoju fuštu bjehu oprostili,¹³²
A Morovu družbu pogubili,
Koja bijaše trikrat viša.
Arapinu živa ufatio,

50 Povede ga banu Zerenalu,¹³³
A ban njemu zlatnu kolajnu,
Da je nosi Grilo oko vrata.

Svrha

Istinito spovijedanje, u stihe proste istomačeno, kako Peraštani oslobodiše iz sužanstva udovicu Krila Jovovića, s nje sestrom i službenicom, koje stahu zatvorene u tamnici paše skadarskoga, i u isto doba (nemilo zašto izdajno i nehvalno zašto ne u doba ratovno), osvetiše rečenoga Krila, aliti Grila, er on bijaše /se/ u Perast rodio i u doba svoje mladosti vrlo gusar od Malte je bio, tkoga pod Dračom pogubiše Turci, kako će ovdje pokazano biti.¹³⁴

PJESNA OD KURSARA GRILA

1 Kada Turci Grila pogubiše
I njegova brata rođenoga¹³⁵
Na prijevaru ispod Drača grada,
Povedoše Grilovu ljubovcu

5 I njê sestru i njê službenicu,
U sužanstvo paše skadarskoga.
Grilo bješe po imenu Krile,
Al se Grilo nadimenom zvaše,
Iz Perasta rodom Jovovića.

10 On od Malte vrlo gusar bješe,
S Turcima je dosta boja bio,
Boja bio i jade zadao.
Gusarujuć mlogo je zadobio,
Zato bogat put Boke idaše,

15 Tudijem brodom, zla se ne nadaše.
Ali mu je loša sreća bila,
Pod Drač ga je vjetar učerao,
Tu je Grilo grđno izdan bio,
Tu je svoju glavu izgubio.

20 Zato cvili Grilova ljubovca
U dvorove Čaušević-paše,
Đe je u Skadar robinja stojaše.
Pitao je Čaušević-paša:
»Što je tebi, udovice mlada,

25 Ali ti je trošnje nestanulo,
Al spominješ od Malte gusare,
Ali žališ Grila gospodara?«
Žalosno mu mlada odgovara:
»Nije meni prošnje nestanulo,

30 Ni spominjem od Malte gusare,
Nego žalim Grila gospodara,
Koga Turci pod Drač ufatiše,
Na prijevaru, da ih Bog ubije,
I nemilom smrti pogubiše,

35 Mene mladu u crno zaviše.
Nije mi, dakle, cvijeliti nevolja
Da mi nije Grilo poginuo
Danaska bih s njim čestita bila
I veselo doma pribivala,

¹³² Morov brod su oslobodili (»oprostili«), tj. sačuvali. Ovdje »svoju fuštu« treba shvatiti u smislu: njegovu fuštu (utjecaj ital. sua fusta).

¹³³ Metateza od »zeneral«, svakako: generalni providur u Zadru.

¹³⁴ U ovom uvodnom tekstu, ispred originala pjesme »Kada Turci Grila pogubiše« u Zbirci Nikole Mazarovića u Perastu (NAP, R XII, str. 219—226/t.) treba skrenuti pažnju na podvlačenje autentičnosti opisa (»Istinito spovijedanje...«) i na osnovi turske krivice: izdaja i napad u doba mira. O tome je već opširno bilo riječi.

¹³⁵ Vidjeli smo da je pitanje Grilovog »brata rođenoga« sasvim nesigurno, a njegovo pogubljenje zajedno s Grilom potpuno je isključeno. O tome nigdje nema nikakva traga.

- 40 Sred Perasta, mjesta bijeloga.
Nato, mladoj, paša odgovara:
»Utaži se, udovice mlada,
Ako ti je Grilo nestanuo
Ja ću tebe uzet za ljubovcu,
- 45 Čestitu ću tebe učiniti,
Većma nego da si Grilom živa«.
Odgovara udovica mlada:
»Gospodaru, Čaušević-pašo,
Ne mogu ja biti tvoja ljubi,
- 50 Jer po volji i zakonu mome
Ne smijem ja ni gledati na te,
A dok su mi Peraštani živi
I Stijepo Bujović Sokole,¹³⁶
Mogu osvetit Grila posječena
- 55 I otkupit mene iz sužanjstva«.
Kad to čuo Čaušević-paša,
Zatvori je u tamnicu tamnu,
I s njom sestru i nje službenicu,
Da ne može ptica k njima doći,
- 60 A nekmoli itko pristupiti.
Kad začuše ovo Peraštani,
Koji mislu Grila osvetiti,
Nabuniše i velje i malo,
A najviše Bujović Sokole
- 65 I srditi Štukanović Vuko,
Koj' ostale gore nazdražiše (!).
Zatijem je malo postojalo,
Oni šalju Musturović Sava,
Pod priliku stara ubogara,
- 70 Da bi pošo Skadru bijelome,
Uhodeći, za Boga proseći,
Da bi dao knjigu Grilovici,
Kuju oni tajno napisase.
Da bi spravna u potajno bila,
- 75 Da će biti brzo slobodena
Iz sužanstva paše skadarskoga.
Hitro starac k Arbaniji podje
I njemu je Bog i sreća dala
Da, proseći Skadar obhodeći,
- 80 On doprije paši na dvorove,
Prije zahoda od sunčeva zdraka.
Moli starac i za Boga pita,
- Vratarova koljena celiva,
Da ga pušti prosit u dvorove,
Prije neg bi danak pomračio,
85. Da bi mogo prosit Grilovici
Zadužbinu za Grilovu dušu.
Vratar bješe srca milostiva,
Dopušti mu da u dvor uljeze.
- 90 Prosi starac tamo i ovamo,
Nijedna ga ne odmeće straža.
Tako moga šužnji doprijeti
I himbeno milost oprositi,
- 95 Moga tajno š njome utvrditi,
Moga starac knjigu joj podati,
Što će za nju, paka, učiniti.
Moga joj dat kruha ispečena
I u kruhu konopa zavijena
Da bi nizanj kroz prozor izljudla
- 100 Kad je dodje starac sloboditi.
Pak pri noći iz dvora izlazi,
Niti spava ni za Boga pita,
Nego leti preko Arbanije.
Treći danak u Perastu dodje,
- 105 Bujoviću na dvorove podje
I dokaza da je dovršio
Što je njemu bio naredio.
Čuj me, sada, pjevače — štioče¹³⁷
Što učiniše oni Peraštani,
- 110 Koji htješe Grila osvetiti,
Jur ne falno, nego za poštenje¹³⁸
Grilovici i sužnje isvesti.
Kako Mustur u Perastu dođe,
Silno, naglo svi se pripraviše
- 115 U dvi se čete narediše.
S prvom četom po moru pođoše,
Za osvetit Grila posječena,
S drugom četom šu[ž]nje izvadiše
I u Perast zdravo dovedoše,
- 120 Kako će bit sada ispjevano.
Oružase perašku tartanu
Krilovića Anta kapetana,
Su pedeset mladije momaka.
Pred njima je Bujović Sokole

¹³⁶ I u dokumentima smo sretali Bujevićev nadimak Sokole.

¹³⁷ Na osnovi ovog važnog stiha vidimo da su se u Perastu narodne pjesme prepisivale i pjevale čitajući. Vjerojatno isto uz lijericu, kao i bugaršticu.

¹³⁸ Ne u cilju stjecanja zahvalnosti, uz novčanu nagradu, nego za slavu.

- 125 I uzanj je Štukanović Vuko.
Zajedriše na duždevo more,
Put Krajine, zemlje Arbanije.
Treći danak drijevo vidješe
Što jedraše put istoka mirno.
- 130 Tad poznaše da je tursko drijevo,
Da je ovo ocinska¹³⁹ tartana.
Vrlo na nju naglo udariše,
Sve pobiše one Ocinjane
I jedanaest glava odsjekoš, e,
- 135 Pak tartanu ognjem sažegoše
I zdravo se natrag uputiše.
U isto doba druga četa pođe,
Preko ravne zemlje Arbanije.
Mala četa od šes Arbanasa,
- 140 Sve po izbor vrlije junaka,
Koji stahu u mjestu Perastu.
Pred tom četom arambaša bješe,
Ljuta zmija Stijepović Lazo.
Drugi bješe Dabovića Djono,
- 145 Treći bješe Stijepović Jako,
Andro Peci, jur, četvrti bješe,
Njegov bratac i Bočević Ivo.
Šes junaka kai šes orlova,
A kalauz Musturović Savo,
- 150 U rutine, uboge odjeće.
Kad dodjoše Drini¹⁴⁰ vodi hladnoj,
Tu nađoš, e jednu šajku malu,
U Skadar se s njome prevezoše.
Po Skadru se svi razdijeliše
- 155 Da se ne bi usumnjeli Turci
Kada bi ik (!) skupa vidjeli.
Mustur Savo, kako u prijašnj, e,
Proseć pođe na pašine dvore.
Svaki mu je štogoći darovao,
- 160 U dvorove tu je zamrknuo
I sprosio da bi prenoćio.
Kad je bio noći prvi dio,
Još ne bjehu kokoti pjevati (!),
Vidi Savo da sve spavu straže,
- 165 On ustaje na noge lagahne,
Zna da mu je četa prikuplina (!)
Kod obzida od pašina dvora.
Ide Savo i otvara vrata
I uzimlje Lazara junaka,
- 170 Neka bi mu od pomoći bio.
Pak zajedno na više pođoš, e
Đe je ono staše Grilovica mlada,
Koja čeka Sava poznanoga
I vapije Boga velikoga
- 175 Da joj bude jadnoj u pomoći,
Zašto bješe Sava vidjela
Malo prije nego zađe sunce.
Obojica tamnici pođoš, e,
Kadli straža tu na vrata spava.
180. Zato reče Stijepović Lazo:
»Preko grla prekoljimo stražu«
I povadi handara iza pasa.
»Ne Lazare, reče njemu Savo,
Er će hrokat i samrtno mukat
- 185 I ostale probuditi može.«
Preko straže oba preskočiše,
Grilovici znani biljeg daše.
Tadar ona niz konopu sađe
I za njome druge dvije mlade,
- 190 Nje sestrice i nje službenica.
Ni guske se tada ne začuše,
Koje bjehu pri dvoru kod straže.
Lijepe sreće i božje pomoći,
Zdravo robje izvan izvedoš, e,
- 195 Družinom se svojom sastadoše,
Pobjegoše izvan Skadra grada,
Kako srna pred gladnijem vukom.
Pribrodiše ladicom Bojanom,
Kuju bjehu tute ostavili
- 200 Za ovaku potrebu veliku.
Kad dodjoše Drini, vodi hladnoj,
Kad htijahu malo počinuti,
Topa čuše gdje na Skadar puče.
Staviše se da će bit ćerana (!)

¹³⁹ Ocin(j), ocinska — dosljedno za Ulcinj, ulcinjska.

¹⁴⁰ Odnosi se na rijeku Drim, koja je imala stari oblik: Drin. G. Škrivanić, Imenik geografskih naziva srednjovjekovne Zete, Titograd 1959, str. 59.

- 205 I tako je baš doisto bilo.
Kliče vika po pašinu gradu:
»Na noge se Skadrani junaci,
Pobježe nam robje izvan grada.«
Uredaše, tisnuše konjici,
- 210 Al' ne znadu kuda robje bježi,
Neg valuju tamo i ovamo.
Zato četa mladijeh Arbanasa
Bježi robjem naglo, bez pristanka.
Al' se umori Grilovica mlada
- 215 I nje sestra i nje službenica,
Više od straha neg' umora teška,
Da ih ne bi dostigli Skadrani.
Ali im je Bog i sreća dala,
Četnici ih na sebi noseći
- 220 Izmjenito zdravo pobjeogoše.
Starac Mustur nosi Grilovicu,
Moga starac, bez izmjene tudje,
Kolik da je od trideset ljeta.
U Paštrović zdravo uljogoše
- 225 I tu oni mirno počinuše,
Pak se odtole noćno podignuše,
- Preko Grblja svu noć putovaše,
U prozorje na Pladu dođoše.¹⁴¹
Kad li sreće i namjere lijepe,
- 230 U isto doba doprije tartana.
Tu se obje čete sastaviše,
Veselo se vinca ponapiše,
Pak zajedno u Perast dođoše,
Puškajući i svi pjevajući.
- 235 Nakon reda od dvadest dana,
Bogoljubno Grilovica mlada,
Bosa noga, kosam raspletena,
Ona pođe u crkvi (!) prisvetoj
Od Blažene od Skrpijela Gospe.
- 240 Tu je ona zavjet izvršila,
Suzom Bogu snižno zafalila
Er se ona iz sužnje izlj[e]gla.
Od harnosti i bogoljubnosti
Božjoj majci dar je poklonila
- 245 Izabraną zrna od bisera,
Što je sobom jadna donijela,
Što je bila u suknju prišila.
Prije neg se s Malte uputila.

Svrha

Ivan Antun Nenadić (1723—1784)

POPIJEVKA¹⁴²

I.

- 1 Pokli izginu Grilo kapetane
I ocinske obogati stane,
U ocinske ruke upanuo
I na vjeru junak poginuo,
Kad se miran Perastu vraćao
I krvave boje ostavljaše.

II.

- 7 Junačku mu glavu osjekoše,
Plemenito robje odvedoše,
Neizbrojno i srebro i zlato
I veliko blago nekovato.
Njegova je ljubi zarobjena,
Nje sestrice š njome odvedena
I ostale nekoliko družbe,
Koji bjehu od njihove službe.

¹⁴¹ Plavda je lokalitet u Lepetanama.

¹⁴² Popijevka I. A. Nenadića o oslobođenju udovice Krila Cvjetkovića Peraština iz dvora paše skadarskoga, bila je prvi put objavljena u odabranim fragmentima u »Poeziji baroka« (»Luča« 1976, str. 70—77). Sada se prvi put objavljuje integralno, pa je neophodno dati i opis rukopisa iz Nadžupnog arhiva u Perastu (NAP, Miscell. III, pj. p2). Rukopis se sastoji od osam papirnatih listova, veličine 28 × 20 cm. Pisan je latinicom, jedino su prva tri lista neispisana, samo je olovkom zabilježeno: »Kanonika Nenadića iz Perasta — u Dobroti paroh. Živio je od 1650. do 1784.«, ćirilicom. Taj dio bilješke: »Živio je od 1650« precrtan je olovkom. Sa strane, rukom don Gracije Brajkovića, napisano je isto olovkom, latinicom: »Ovo je napisao V Bogišić?«. Ispod toga je bilješka, isto olovkom don Gr. Brajkovića: »V. Program kotor. gimn. 1878—79, str. 16«. Autorstvo djela je utvrdio Sr. Vulović u navedenom Programu. Godina rođenja je točno utvrđena u Poeziji baroka: 1723. godine (str. 67).

III.

15 Pošto njemu život rastaviše
I njegovo blago razdijeliše,
Ocinjani robje darovaše,
Skadarskome paši ga poslaše,
Govoreći: Čaušević-paše,
Evo tebi na dar robje naše,
Bogatoga i srebra i zlata,
Ti nas brana prid careva vrata.

IV.

23 Mnogo se je paša obeselio
Kad je lijepe robinje vidio,
Njih zatvori u dvorove svoje,
U zatvoru dje gospođe stoje
I nevjesti svojoj priporuči,
A uzdane straže im odluči;
O[t]kup ište do dvije tisuće,
Ne pušta ih izvan svoje kuće.

V.

31 Peraštani vijeće učiniše,
Starješine gospodu skupiše,
Vijeće vijeću što će učiniti,
Kako će se većma proslaviti.
Svi su oni mudro govorili,
Izvadit ih slavno odlučili,
Bez otkupa tako velikoga,
Za sramotu paše skadarskoga.

VI.

39 Izabrali devet vitezovah,
Obećali bogatijeh darovah:
Da oni budu robje oduzeti
I sred dvora pašina oteți.
Potajno ih u svem uvježbali,
Robinjama knjigu napisali
Kako da će o(t)kup brzo dati
I darove paši već poslati.

VII.

47 Junaci se pješice spraviše,
Medju sobom svi dogovoriše,
Što će činit, kude li hoditi,
Kako li će Turke prevariti
Da ispune što je naređeno
I u Vijeće njima govoreno:
Za poštenje Dužda mletačkoga
i za diku Vijeća peraškoga.

VIII.

55 Nazdravlje su oni Skadru došli,
Ali nijesu svi u Skadar pošli,
Nego jedan poznat na dvorove
Knjigu nosi i robinje zove:
Evo će vam o[t]kup brzo doći,
A vi ćete k vašem domu poći,
Tamo dje se Grilo porodilo,
U Perastu junak othranio.

IX.

63 Kad začuo Čaušević-paše
Što otajna knjiga njemu kaže,
Knjigonoši dar iz ćese vadi,
S obje ruke brađu svoju gladi
I govori: Mili kavurine,
Kad će doći o(t)kup i cekine,
Što govoru od Perasta knezi,
Vojvode, hvaljeni vitezi?

X.

71 Odgovara paši: Gospodaru,
Istine su knjige i ne varu,
Perast ti će o(t)kup prebrojiti,
Ti Perastu robje povratiti.
Ako biti ne može inako,
Oni će ih otkupit svakako.
Već su rekli robje izvaditi,
A po meni odkup prebrojiti.

XI.

79 Sramotno se paša prevario,
Na medene riječi prestavio,¹⁴³
Upušta ga sred zatvora svoga,
Sred zatvora svoga velikoga.
Kad je junak robinje vidio,
Od veselja suze je prolio,
Božju im je pomoć nazivao
I otajnu knjigu ukazao.

XII.

87 Pak im stade skrovno bijediti¹⁴⁴
I potajno njima govoriti:
Poznat ćete što su Peraštani,
Oglašeni i svuda poznani.
Za slobodu vašu su mislili,
Nigda nijesu vas zaboravili.
Mogli su vas dosle otkupiti,
Neg vas hoće slavom izvaditi.

¹⁴³ Izgubio se od milja, a iščezla je njegova opreznost.

¹⁴⁴ Besjediti.

XIII.

95 K vami su me gospođu poslala
I junakah devet izabrali,
Iz sužnjice mi da vas otmemo
I u Perast vjerno povedemo.
Junaci smo noćas odlučili,
Vas oteti glave postavili,
A vi ćete u slobodu biti
I odovle, ako Bog da, iziti.

XIV.

103 Čekat ćete gluho doba noći,
A pak ćete na vratima doći,
Nikomu se vješti ne činite,
Dok svi zaspe, vi se ne dižite.
Kad robinje knjigu ugledale,
Put nebesah ruke uzdizale,
Svemogućem Bogu zahvališe,
S očih suze brzo ustaviše.

XV.

111 Stade junak opet govoriti:
Valja mi se družbi povratiti,
Sakriveni mene će čekati
i potajni, mene izgledati
Da im kažem što sam opravio,
Što li s vama danas uglavio.
Kako reko tako učinio
I svojoj se družbi povratio.

XVI.

119 Kad je bilo šesto doba noći
Oružani spravili se poći.
Kad su došli paši na dvorove
Zviždi jedan i robinje zove,
A ostali puške svi napeli
Za zamijenit ako bi ih vidjeli.¹⁴⁵
Pak potajno vrata oboriše
I zatvore njima rastvoriše.

XVII.

127 Neuzdane straže su zaspale,
Neuzdane, koje Turci hvale,
I pet stotin mladijeh junakah
Skadarskijeh bijesnijeh Turakah,
Koji stahu u zatvoru istomu,
A za stražu gospodaru svomu,
Er se čuda velika činjahu:
S terzijam se tabaci bijahu.¹⁴⁶

XVIII.

135 Istrčale jadne robinjice,
Iz zatvora pašine sužnjice.
Kada vjerne junake ugledale,
Njima su se u ruke predale.
Tad junaci š njima odlećeli
Dokle su ih na Blato¹⁴⁷ donijeli,
Pak u lundru¹⁴⁸ svi se sakupiše,
Četer ure Jezer prebrodiše.

XIX.

143 Svom Krnicom¹⁴⁹ pješice idahu
I veselo junaci pjevahu.
Do podna su u Crnicu bili,
Dje se, trudni, malo ponapili.
Svak se čudi, junake videći,
Š njima žene četiri vodeći.
Govorahu svakom ko ih zvaše:
Ovo nam su mile sestre naše.

XX.

151 Srećno roblje veselo iđaše,
Tužan paša za njima pucaše.
Kada jutrom jedan obaznao
Svud za njima junake poslao.
Skadarske je delije skupio,
U počeru brže ih spravio.
Pospješno ih junaci iskahu,
A topovi i puške pucahu.

XXI.

159 Obećava blago darovati
Da mu čine robinje imati.
Za svoju se bradu skubijaše,
Jadno, tužno plačno govoraše:
»Dje ću sada od prijekora moga,
Crna obraza moga velikoga.
Bolje da sam mrtav osvanuo,
Neg prevaren da sam ostanuo.«

XXII.

167 Gospoda se skadarska skupila,
Poniženo njemu govorila:
»Što je tebi, paša gospodaru,
Što ove puške i topi udaru?
Zapovidi da ti poslužimo
I žalostna tebe učešimo.«
Čaušević paša odgovara:
»Sramota mi jedno srce hara.

¹⁴⁵ Za uzvratiti na pucnjavu, ako bi bili primijećeni.

¹⁴⁶ Došlo je do sukoba između zanatlija: krojača (čohe) i kožara.

¹⁴⁷ Skadarsko jezero.

¹⁴⁸ Vrsta čamca.

¹⁴⁹ Danas selo Krnjica na Skadarskom jezeru. Škrivanić ga citira još 1296. godine. G. Škrivanić, Imenik... n. dj., str. 72.

XXIII.

- 175 Ne možete vi mene pomoći,
Vako ćete u počeru poći,
Ni možete mene učešiti,
Ni poštenje moje povratiti.
Jutros mi je čudo osvanulo,
Koje se na svijet nigda nije čulo
Perastko je roblje bilo, kletu,
Za sramotu moju oduzeto.

XXIV.

- 183 Peraštani mene prevariše,
Bez odkupa roblje izvadiše,
Junaci su na poštenju svomu,
Na poštenju svomu junačkomu.
Prijekoran sam za života moga,
S nepoštenja moga velikoga.
Oteše ih iz sred Skadra moga,
Iz zatvora moga velikoga.

XXV.

- 191 Djegod pođem svak me će huliti,
Perastkijem junaštvom koriti,
Svude će se ovo razglasiti,
Ja ću, jadan, zdravlje izgubiti.
Veće hajem za sramotu moju,
Neg za odkup, jaoh nepokoju.
Niti hajem što me su ranili,
Tabaci su raje moje bili.

XXVI.

- 199 Već da znate vi moji Skadrani:
Zlu su momu krivi Ocinjani,
Koji roblje meni pokloniše
Dok me, jadna, u zlu uvališe«.
Turci njemu govore, Skadrani, :
»Gospodaru, plakati pristani,
Naš je prijekor, neka mi plaćemo
I te jade da mi tugujemo.

XXVII.

- 207 Ti ćeš ovdli malo postojati,
A mi ćemo sved u Skadru stati,
Već naša je sramota vidjeti
I sred Skadra robinje oteti.
Peraštani svud će naricati,
Da su mogli i nas povezati
I hadune naše zarobiti,
Bijeli Skadar ognjem popaliti«.

XXVIII.

- 215 Pak ujedno stadoše plakati
I prijekore svoje svi jadati.
A s visoką Hercegovka vila

Dje svak čuje pjesmu govorila:
Tuži, tuži, paša, i ne kratu,
»Nevolja je tebi tugovati,
Nesreća te sa tri strane gađa,
Prijekor ti se s nesrećom pogađa.

XXIX.

- 223 Medet, medet, srce ti uzdiše
Er Bošnjaka pašom učiniše.
Car te miče s pašaluka tvoga,
Tebe zove sred divana svoga,
Da potanko njemu odgovaraš,
A gradove i sela ne haraš.
Er si dosta i zla učinio
I Krajinu gore zamutio.

XXX.

- 231 Druga te je nesreća zgodila,
U mišicu puškom te ranila.
Tabaci su raje tvoje bili,
Sramotu ti jutrom čestitili,
Kada, smamnjen, robinje iskaše
U počeru junake spravljaje.
Ištuć roblje jadno uhviti,
Iskao si sebe izgubiti.

XXXI.

- 239 Treća te je nesreća ranila
Koja te je u srcu zgodila,
Kada tvoje robinje oteše,
Peraštani tebi oduzeše.
Jadno roblje Cvjetkovića Grila,
Od istoka strahoća i sila,
Koga plaću Hercegovke vile,
Slave vile, svega svijeta mile.

XXXII.

- 247 Oh, zašto ga jadna pogubiste
I njegovu kuću opustiste,
Kad se, miran, Perastu vraćate
I krvave boje ostavljate.
A što je vam Grilo učinio,
U čem li se vami omrazio?
I on je mogo Ocinj opustiti
I njihove brode osvojiti.

XXXIII.

- 255 Nu ako su prije Peraštani
I nekada stari Ocinjani
Medju sobom boje sastajali
I ranjeni i mrtvi padali
Lijepo su se, junaci, mirili
I pred kraljem svojijem slavili,
A nije Grile konšije tjerao,
Ni s Ocinjom omrazu stavljao

XXXIV.

263 A sad tko je smutnju zavadio
I nemire ove učinio
Nego neki gladni Ocinjani
I Cigani, još neki Dračani.
Nijesu oni već junaci bili
Na vjeru su Grila nadskočili
I bez boja njega uhvitali
I junačku glavu pogubili.

XXXV.

271 Da su htjeli s Grilom se pobiti
Htijaše njima sam Grilo iziti.
Nek se, junak, veselo prevario
Kad je stare konšije vidio.
On je, vjeran, njima vjerovao
I nije se nigda zlu nadao.
A da je znao Grilo što će biti,
Htijaše njima naopako iziti.

XXXVI.

279 Sad vidj, paša, što su Peraštani,
Plačno ti će kazat Ocinjani,
Što je, zorom, jutros njima bilo,
Kad se tebi čudo dogodilo.
Eto su ih čudno pedepsali
Već kako su sami dostojali,
Da se ne bi u silu uzdali,
Ni Perasta već napastovali«.

XXXVII.

287 Hvalili se pod gradom Novomu
Ocinjani u bijesu svomu,
Da su Grila oni pogubili
I Perastu prijekor učinili,
Da ne haju od Perasta jake
Ni ostale od Boke junake,
Uz tamburu Grila sramočahu
I njegovu smrt priprijevahu.

XXXVIII.

295 Mladići se peraški skupiše,
Oni s drijevom tamo izjedriše,
Eto su ih devet pogubili
I u more mrtve utopili
I da ih je i stotina bilo
Isto bi se svijema dogodilo.
Izdajice silni Ocinjani
Neka znadu što su Peraštani.

XXXIX.

303 Jošt bi mogli veće učiniti:
Ocinj, Skadar i Drač popaliti,
Neg junaci zakon boži znadu
I zakonom srce svoje vladu.
Klanjaju se svomu Privedromu,
Velikom Duždu mletačkomu.
Njegovi su s[v]jud u svakoj strani
Kako stari, vjerni Peraštani.¹⁵⁰

(Primljeno na 8. sjednici, Razreda za društvene znanosti JAZU od 5. listopada 1979.)

¹⁵⁰ Ovdje je kraj pjesme, iako je autor bio postavio i brojku XL za slijedeću strofu, što znači da je namjeravao pisati dalje. Još treba dodati da smo se u transkripciji sve tri pjesme, nastale sredinom ili u drugoj polovici XVIII. st., držali uobičajenih normi. To znači da su se u starom jeziku zadržavali svi arhaični oblici, jedino se daje suvremena ortografija i interpunkcija. Još je svako »ie« dato u suvremenom obliku (»ije« ili »je«), a isto se tako postupilo sa devokalizovanim »r« (u originalu: svarha, varli, gardno, carno, parvi, Garbalj, Škarpjel, karv itd.). Kako se čini da je u Boki u to doba uporedno živjelo »đe« i »dje« sa različitim izgovorom, ostavljali smo tu šarolikost prema različitom načinu pisanja (»gie«, »die«, »dje«).

Miloš Milošević

KRILO CVJETKOVIĆ'S DEATH IN THE LIGHT OF SOCIAL,
POLITICAL, ECONOMIC AND LITERARY EVENTS
IN PERAST IN THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY

Summary

The subject of the work is a historic event from the times of pirates' and footpads' activities and frequent fights by sea and land in the middle of the 18th century. Tradition made a rich legend in verse and prose of the folk and artistic literature. After the Introduction which gives a picture of social, cultural and political conditions of the time, the author divides the work into six parts. In Part I a historic identity of the main person Krilo Cvjetković, named Grilo, was given, as well as his youth activities (while in Perast) and his deeds (while in service of Maltese knights) were described. In Part II the data of Grilo's death and his widow's and escort's capture are brought. Parts III and IV present the reaction to these events, particularly the Perast people's revenge through setting the widow and her escort free from the Scutari Pasha's prison. Part V describes a heavy conflict between the Venetian authorities and local Perast municipal autonomy. Part VI speaks about how this exciting event, thanks to the reputation and dexterity of the Perast people, supported by numerous Venetian senators, passed by without any heavy consequences that the city had been menaced with.

In the centre of this turbulent events about Grilo, the following are of great importance: Perast engagement in the antipirates' block (particularly against Ulcinj); ways of direct peace agreements between Venetian and Turkish subjects; beginning of folk and artistic poems based on the exciting events; and finally the relationship between an autonomous maritime community and Venetian authorities.